

DOPRINOSI SOCIOLOŠKE TEORIJE KONCEPTUALIZACIJI (DEZ)INTEGRACIJE DRUŠTVA

Mrakovčić, Marko

Source / Izvornik: **Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2013, 34, 1043 - 1072**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:536593>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-18**

PRAVI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

DOPRINOSI SOCIOLOŠKE TEORIJE KONCEPTUALIZACIJI (DEZ)INTEGRACIJE DRUŠTVA

Dr. sc. Marko Mrakovčić, viši asistent
Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

UDK: 316.42.054
Ur.: 20. svibnja 2013.
Pr.: 5. rujna 2013.
Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Doprinos sociološke teorije u razumijevanju i konceptualizaciji problematike (dez)integracije društva osnovni je tematski okvir ove rasprave. Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi dio rada razmatra doprinose klasika sociologije u rasvjetljavanju procesa (dez)integracije društva. Ističe se da su Durkheim, Simmel i Weber u okviru svojih teorija ukazali na različite dimenzije društvenosti neophodne za razumijevanje tog procesa, ali da je disparatnost njihovih teorijskih pristupa dovela do nastanka redukcionističkih objašnjenja (dez)integracije u okviru suvremenih socioloških pristupa. Drugi dio rada raspravlja o naporima suvremenih autora da prevladaju spomenuti problem. Raspravlja se ulogi koju je D. Lockwoodova distinkcija između systemske i socijalne integracije imala u tom pokušaju, te o načinima na koje su A. Giddens, J. Habermas i N. Mouzelis iskoristili tu distinkciju kako bi stvorili primjerenije teorijsko-konceptualne okvire za sociološko razumijevanje i eksplikaciju procesa konstitucije, integracije, transformacije i dezintegracije društvenog života. Zaključuje se da je analitičko razlikovanje pojmova systemske i socijalne integracije nužno za adekvatnu eksplikaciju spomenutih procesa jer ukazuje da njih simultano oblikuju pritisci proizašli iz stanja normativne i institucionalne strukture društvenog poretka, ali i reakcija koje na takvo stanje imaju akteri i kolektiviteti različitih interesa i identiteta.

Ključne riječi: društveni poredak, društvena struktura, društveno djelovanje, systemska integracija, socijalna integracija.

1. UVOD

Krajem 20. i početkom 21. stoljeća brojna društva se suočavaju s novim izazovima integracije.* Zbog toga, kako ističe Kalanj, već pred kraj 20. stoljeća

* Rad je proizašao iz znanstvenog projekta Socijalna integracija i kolektivni identiteti u višetničkim područjima Hrvatske, koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

počinje rasti bojazan od dezintegracije društva. Smatra da je to jedan od „znakova vremena“ koji privlači sve veću pozornost i eksperata razvoja i znanstvenih krugova.¹ Procesi i događaji koji su doveli do toga da se aktualizira pitanje integracije društva su brojni. Pritom treba istaknuti raspad društava „realnog socijalizma“ i nastojanja da se uspostave novi poredci i sustavi, ubrzavanje nadsocijalnih integracijskih procesa, tzv. devolucijske procese u zapadnoeuropskim zemljama, intenziviranje međuetničkih sukoba u različitim društvima zbog djelovanja nacionalnih i međunarodnih čimbenika, najnovije migracijske trendove iz nerazvijenih zemalja, koji posebno pogađaju razvijene zemlje Zapada.² Brojnost spomenutih „žarišnih točaka“ ukazuje da novi izazovi integracije nisu uzrokovani specifičnostima unutarnjih problema pojedinih tipova društava, nego procesima koji simultano zahvaćaju različita društva diljem svijeta. Ti su izazovi društvenog razvoja vidno nadišli organizacijske i legitimacijske kapacitete postojećih modela integracije, što je potaklo otvaranje pitanja o potrebi mijenjanja postojećih i izgradnji novih institucionalnih obrazaca te oblika zajedništva. Posljedično, novonastala potreba za znanstvenim obrazloženjem nastanaka i posljedica novih načina diferencijacije, novih tipova konflikata, ali i novih tipova društvenog zajedništva potaknula je i sociološku teoriju da pojam integracije razmotri i konceptualizira iz novog rakursa.³

Prije rasprave o doprinosima suvremenih autora treba istaknuti da pitanje integracije društva zauzima važno mjesto u razvoju sociološke misli općenito gledano. Ono predstavlja središnje pitanje i sociološke tradicije i suvremenih socioloških teorija, te je neraskidivo povezano s problematikom društvenog razvoja i promjena.⁴ Svjedočeći velikim društvenim promjenama izazvanim procesima industrijalizacije i modernizacije klasici sociologije su o problemima integracije raspravljali u kontekstu pokušaja sprječavanja raspada zajednice i tradicionalnih oblika društvenog života.⁵ Može se ustvrditi da su upravo procesi ubrzane diferencijacije društvenih struktura njihova vremena i prateće promjene karaktera do tada dominantnih oblika društvenih odnosa potaknuli klasične sociologe da problematiziraju i raspravljaju o problemima integracije. Zbog toga je ta problematika postala i do danas ostala nezaobilazna referentna točka sociologije kao znanstvene discipline. Posljedično, kako ističe Čaldarović, pojam integracije postao je jedan od najkorištenijih pojmova u sociologiji. Ipak, uz navedeno, on naglašava da se treba ukazati i na to da se u sociologiji taj pojam najčešće određuje ne po onome što on znači, nego po tome na što upućuje ili na što se referira.⁶ To

- 1 Kalanj, R., Integracija i dezintegracija, Zagreb, Socijalna ekologija, vol. 6, 1-2/ 1997., str. 141-159.,141.
- 2 Banovac, B. i Mrakovčić, M., Integracija i akteri: proturječnost i izazovi., Zagreb, Migracijske i etničke teme, vol. 23, 4/2007., str. 319-345., 319-320.
- 3 Tomić-Koludrović, I., Pojam integracije u suvremenim sociološkim teorijama, u Grubišić, Ivan i Zrinščak, Siniša (ur.), Religija i integracija, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 1999., str. 11-29., 13.
- 4 Kalanj, R., op. cit., str. 146.
- 5 Tomić-Koludrović, I., op. cit., str. 13.
- 6 Čaldarović, O., Sociološki problem integracije, u Sergejev, Dimitrije (ur.), Hrvatska i Europa, Zagreb, Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2007., str. 23-36., 23.

je posebno primjetno u radovima klasičnih sociologa. Velika većina klasika je u svojim radovima raspravljala o problemima integracije, ali u isto vrijeme nije pružila jasnu i preciznu definiciju tog pojma. Konačno, evidentno je i to da su klasici sociologije u okviru svojih teorijskih polazišta pri raspravi o problemima (dez) integracije naglasak stavljali na bitno različite aspekte društvenosti. S jedne strane to je ukazalo na izuzetnu složenost i višedimenzionalnost tog procesa, a s druge, potaknulo nastanak redukcionističkih konceptualizacija tog problema u okviru suvremenih socioloških pristupa. Tek su se rijetki suvremeni autori odlučili izravno pozabaviti tim složenim teorijskim problemom i eksplicitno konceptualizirati taj pojam. Shodno tomu, u nastavku rada će se središte rasprave usmjeriti samo na doprinose onih suvremenih autora, koju su, prema našem mišljenju, u okviru svojih metateorija značajno doprinijeli eksplicitnoj konceptualizaciji tog pojma.⁷ Prije toga će se, prikazati ideje odabranih klasika sociologije koji su, prema našem mišljenju, bitno utjecali na shvaćanje tog procesa u okviru suvremenih pristupa.

2. KLASIČNA SOCIOLOGIJA I PITANJE (DEZ)INTEGRACIJE DRUŠTVA

Jedan od klasika čije se ideje u okviru ove rasprave nikako ne smije zanemariti je E. Durkheim. On svoje teorijsko polazište temelji na ideji da je društvo entitet *sui generis*, skup društvenih činjenica prvenstveno određenih kao norme (pravne, moralne, običajne).⁸ Društvene činjenice definira kao: „svaki, utvrđen ili ne, način djelovanja koji je kadar na pojedinca izvršiti izvanjsku prinudu; ili još, koji je općenit u cjelokupnom danom društvu u isti mah posjedujući vlastitu opstojnost, neovisnu o njenim pojedinačnim očitovanjima“.⁹ Ono što je zajedničko svim društvenim činjenicama, a važno je za razumijevanje procesa konstitucije društvenog života, jest to da one usmjeravaju i ograničavaju i djelovanje pojedinaca i organizaciju društvenog života općenito gledano. Prema Durkheimu društvene činjenice, kroz pritiske i ograničenja koje stvaraju, u potpunosti oblikuju društvene odnose na svim razinama društvenog života.¹⁰ Dakle, norme, shvaćene u širem

7 U radu se naslanja na N. Mouzelisovo razlikovanje dva tipa sociološke teorije. Prvi, supstantivni tip, koji predstavlja skup samostalnih iskaza koji pokušavaju reći nešto novo, što još nije poznato o društvenom svijetu. Vrijednost tvrdnji teorija ovog tipa provjerava se izravno putem empirijskih istraživanja. Teorije drugog tipa, o kojima raspravljamo u ovom radu, označava se različitim nazivima poput metateorija, paradigma, teorija kao konceptualni okvir ili heurističko sredstvo. Vrijednost ovog tipa teorija provjerava se na osnovi razrađenosti, upotrebljivosti i heurističke plodnosti konceptualnih oruđa (pojmovi) koje pružaju pri analizi društvenih pojava (v. Mouzelis, N. Sociologijska teorija: Što je pošlo krivo? Dijagnoza i pomoć, Zagreb, Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 2000., str. 19-22.).

8 Kregar, J., i dr. Uvod u sociologiju, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 2008., str. 170.

9 Durkheim, E., Pravila sociološke metode, Zagreb, Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 1999., str. 32.

10 Kalanj, R., Suvremenost klasične sociologije, Zagreb, Politička kultura, 2005., str. 164.

značenju tog pojma, predstavljaju društvene činjenice koje imaju dvostruku funkciju u konstituiranju i integriranju društva. S jedne strane, reguliraju ponašanja pojedinaca, a s druge, osiguravaju povezivanje i integriranje različitih institucija i društva u cjelini.¹¹ Shodno tomu, odlučujući uzrok pojedine društvene činjenice ili pojave treba tražiti među prethodnim društvenim činjenicama, a ne među stanjima pojedinačne svijesti.¹² Takva vrsta objašnjenja zahtijeva da se temeljne pokretače ili uzroke kolektivnog razvoja traži upravo u samom „unutarnjem društvenom okruženju“.¹³

Kako bi objasnio vezu između društvenog razvoja i različitih modela integracije društva Durkheim koristi pojam društvene solidarnosti. Smatra da društvo može postojati samo ako su njegovi dijelovi solidarni. Da bi neka društvena činjenica mogla solidarizirati društvo mora imati moralni karakter. Dakle, sva moralna pravila koja mogu od mase pojedinaca učiniti koherentan društveni agregat iskazuju temeljne uvjete društvene solidarnosti.¹⁴ Različiti tipovi društva, ovisno o stupnju izdiferenciranosti struktura i funkcija, zahtijevaju različite tipove solidarnosti (mehanizme integracije) kako bi osigurali nužnu razinu vlastitog integriteta i funkcionalnosti. Stoga, društvena solidarnost predstavlja odnos struktura i načina funkcioniranja društva s odgovarajućim sustavom vrijednosti. Ona postoji samo onda kada se organizacijske forme društva slažu s odgovarajućim oblikom morala.¹⁵ Ako to nije slučaj dolazi do anomije, „bolesnog društvenog stanja“ u kojem postojeći normativni poredak ne može adekvatno regulirati djelovanje pojedinaca i integrirati vitalne funkcije postojeće društvene organizacije. To je stanje u kojem moral, nužan za integraciju društva, prolazi kroz ozbiljnu krizu.¹⁶ Dakle, anomija predstavlja lom normativne strukture, tj. situaciju u kojoj norme ne postižu potrebne učinke regulacije i integracije.¹⁷ Prikazana perspektiva smatra da uzroke procesa (dez)integracije društva uvijek treba tražiti u (ne)usklađenosti njegovih normativnih struktura, a ne u karakteristikama samih aktera, koji djeluju u okviru društvenih podsustava. Zbog toga ona prenaplašava važnost strukturne dimenzije procesa (dez)integracije, a zanemaruje njenu akcijsku dimenziju, koja uključuje interese, identitete i strategije aktera.

Drugi značajan doprinos konceptualizaciji (dez)integracije društva može se pronaći u pristupu G. Simmela. On odbacuje Durkheimov pretjerani „sociologizam“

11 Kregar, J., i dr., op. cit., str. 170.

12 Durkheim, E., *Pravila...*, op. cit., str. 104.

13 Durkheim, E., *Pravila...*, op. cit., str. 130.

14 Durkheim, E., O podjeli društvenog rada, u Cvjetičanin, Veljko i Supek, Rudi, *Emile Durkheim i francuska sociološka škola*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2003., str. 103-166., 155-156.

15 Tomić-Koludrović, I., op. cit., str. 14.

16 U razdobljima brzih i snažnih društvenih promjena do anomije dolazi upravo zbog toga što je postojeći moral u nekim dijelovima društva „nepopravljivo uzdrman“, a novi moral koji je nužan za solidariziranje (integraciju) društva u novim uvjetima još nije izgrađen v. Durkheim, E., O podjeli..., str. 165-166.

17 Kregar, J., i dr., op. cit. str. 180.

prema kojem društvo prethodi interakciji među pojedincima. Smatra da se društvena povezanost „činjenično i neposredno izvodi u *stvarima* – koje su ovdje individualne duše“. ¹⁸ Zato za Simmela upravo forme društvene interakcije i njihove posljedice predstavljaju ključne čimbenike koji oblikuju procese konstitucije i integracije društvenog života. Veze nastale u okviru ekonomskih, političkih, socijalnih formi društvenog života daju ljudima amorfni smisao njihova jedinstva, osjećaj da su dio postojeće i stabilne društvene strukture. ¹⁹ Dakle, forme društvenog djelovanja, a ne njihovi sadržaji predstavljaju temeljne odrednice društvenog života. Zbog toga one moraju biti i osnovni predmet sociološkog istraživanja. U okviru Simmelove sociologije mogu se razlikovati dvije temeljne kategorije društvenih formi. Prvu predstavljaju generički društveni procesi kao što su diferencijacija, sukob i društvena promjena. Drugu predstavljaju strukturni odnosi uloga, kao što je uloga stranca. ²⁰ Prema tomu, za Simmela društvo u empirijskom smislu nije ništa drugo nego posljedica uzajamnog djelovanja njegovih elemenata (aktera). Primjerice, država, kao društvena forma, predstavlja jednu cjelinu u sociološkom smislu zbog toga što među njezinim građanima postoji odgovarajući odnos međusobnih utjecaja. Ako dođe do „presijecanja“ uzajamnosti utjecaja među dijelovima, odnosno ako svaki od njegovih dijelova prestane djelovati na svaki drugi njegov dio, nestaje i jedinstvo koje konstituira samo društvo. ²¹ Zbog toga temelje procesa konstitucije i integracije društva treba tražiti u formama koje nastaju međusobnim odnosima i utjecajima aktera, a ne u (ne)usklađenosti sadržaja njegove normativne strukture.

Simmel je pretpostavke svoje formalne sociologije dosljedno primjenjivao na istraživanje brojnih konkretnih društvenih pojava. ²² Proučavao je utjecaje diferencijacije društva i njene individualne učinke. ²³ Istraživao je kako razvoj industrijskih društava dokida integriranost kulture i individualnog životnog svijeta, te kako utjecaji industrijalizacije i diferencijacije mijenjaju odnos između „stvari“ i „ljudi“. Naglašavao je da sve veća objektivizacija kulture, potaknuta spomenutim procesima, dovodi do „tragedije kulture“ koja generira snažnu tendenciju otuđenja pojedinaca. ²⁴ Pokazao je da kontekst života u velegradu potiče razvoj određene doze rezerviranosti i otuđenosti među pojedincima. Isticao je da navedena stanja u slučaju „poticanja bliskog dodira“ između ljudi u takvom okruženju mogu lako prerasti u mržnju i sukob. Uz to je ukazao na važnost uloge stranca u generiranju karaktera dinamike društvenih odnosa i integracije društvenih grupa. ²⁵ Simmelova usredotočenost na analizu utjecaja spomenutih formi na oblikovanje dinamike

18 Simmel, G., Sociologija, u Lukić, D. Radomir, Formalizam u Sociologiji, Zagreb, Naprijed, 1987., str. 247-260., 258.

19 Kalanj, R., Suvremenost..., op. cit., str. 213.

20 Ibid., str. 214.

21 Simmel, G., Sociologija..., op. cit., str. 249.

22 Vidi Simmel, G., Kontrapunkti kulture, Zagreb, Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 2001.

23 Kalanj, R., Suvremenost..., op. cit., str. 210.

24 Tomić-Koludrović, I., op. cit., str. 14-15.

25 Simmel, G., Kontrapunkti..., op. cit., str. 152.

društvenog života oslobodila je istraživače iluzije totaliteta društva i omogućila da se društvene pojave promatraju kao „momenti“ društvene igre ili kolektivnog života. To je dopustilo da se društvene pojave počne analizirati i objašnjavati u relacijskom i dinamičkom smislu, kao opticaje, procese i interakcije.²⁶ Budući da ističe kako akteri mogu istodobno sudjelovati u različitim tipovima društvenih socijacija ova perspektiva omogućuje da se o procesu (dez)integracije raspravlja postavljajući pitanja o konkurenciji i sukobima. Ipak, takav pomak u razumijevanju konstitucije društvenosti, koji prenaplašava utjecaj društvenih formi, a zanemaruje utjecaj društvenih sadržaja, ima i svoju cijenu. Simmelu se stoga često prebacuje da je društvenost razumio na ahistorijski način.²⁷

M. Weber u okviru svojeg relacionističkog shvaćanja društvenosti pokušava izbjeći navedenu zamku. Za razliku od Simmela on jasno naglašava razliku između subjektivno i objektivno važećeg „značenja“.²⁸ Na temelju te distinkcije određuje područje istraživanja sociologije. Ona se po njemu ne treba baviti iznalaženjem logički ispravnih „objektivnih“ smislaonih sadržaja „pravnih odredbi“, nego društvenim *djelovanjem* povezanim uz njih. Odnosno, sociologija treba proučavati društveno djelovanje, čije determinante i rezultante ovise o subjektivnim predodžbama koje akteri imaju o „smislu“ i „valjanosti“ tih odredbi.²⁹ Vodeći se tom linijom promišljanja, sociologiju definira kao znanost koja želi razumjeti i tumačiti društveno djelovanje i tako objasniti ono što je uzročno u njegovom toku i posljedicama.³⁰ Proizlazi da sociologija treba prvo razumjeti i protumačiti subjektivna značenja koja društvenom djelovanju pridaju akteri, a tek onda, na osnovi toga, dati njegovo uzročno objašnjenje. Potonje ukazuje da je za objašnjenje konstitucije i (dez)integracije društvenih odnosa (i društvenosti općenito gledano) neophodno razmatrati i razumjeti upravo društveno djelovanje i značenja koja tom djelovanju pripisuju akteri. Odnosno, da je nužno razumjeti značenja koja akteri, djelujući u okviru različitih tipova društvenih odnosa i konkretnih društvenopovijesnih situacija, vezuju uz pojedinačne društvene pojave, grupe, aktere i institucije nekog društvenog poretka.

Pojam grupe se nameće kao važan pojam nužan za razumijevanje procesa (dez)integracije. Weber grupu definira kao zatvoreni društveni odnos u kojem je

26 Kalanj, R., *Suvremenost...*, op. cit., str. 232.

27 Banovac, B. i Mrakovčić, M.,..., op. cit., str. 322-323.

28 Iako je u raspravi o osnovnim pojmovima Weberove sociologije kao glavni izvor korištena knjiga *Privreda i Društvo* - tom I, Beograd, Prosveta, 1976., str. 3. ([Weber, Max], Вебер, Макс. *Привреда и друштво*, 1., Београд: Просвета, 1976.) radi jezičnih usklađenja na hrvatski jezik dodatno je konzultiran i prijevod dijelova te knjige M. Đurića, koji je objavljen u drugom izdanju *Sociološke hrestomatije* pod naslovom *Sociologija Maxa Webera*, Zagreb, 1987. str. 222. - 286. U konkretnom slučaju, u Prosvetinom se izdanju navodi razlika između „smeranog i objektivno važećeg značenja“ (str. 3.), a u Sociološkoj hrestomatiji razlika između „subjektivnog i objektivno važećeg značenja“ (str. 223.). Mi smo se na ovom mjestu odlučili za prijevod iz *Sociološke hrestomatije* pa upozoravamo na navedenu razliku u odnosu na prijevod dan u sklopu prvotno navedene reference.

29 Weber, M., *Metodologija društvenih nauka*, Zagreb, Globus, 1986., str. 169.

30 [Weber, M.], Вебер, М., *Привреда и друштво*, 1., Београд, Просвета, 1976., str. 3.

prijem autsajdera ograničen i u kojem se održavanje društvenog poretka ostvaruje djelovanjem određenih aktera (autoriteta ili nositelja vlasti). Ti akteri posjeduju vlast u grupi i svojim ponašanjem teže očuvati njen poredak. Weber ističe da je za određene grupe nevažno radi li se o društvenom odnosu tipa zajednice ili društva, već jedino to da postoji vjerojatnost da u njoj pojedini akteri djeluju u cilju očuvanja uspostavljenog poretka. Ako taj uvjet izostane on smatra da onda postoji samo društveni odnos između aktera, ali ne i grupa.³¹ Takav odnos vladanja jednih aktera nad drugima uvijek u prvi plan postavlja i pitanje legitimnosti autoriteta vlasti i pitanje legitimnosti uspostavljenog društvenog poretka općenito. Za razumijevanje procesa (dez)integracije je važno da u određenim okolnostima poredak jedne grupe u isto vrijeme može biti nametnut i njenim članovima i *autsajderima*. To je posebno značajno u situaciji kada se nečlanovi grupe (*autsajderi*) nalaze u nekom odnosu prema teritoriju na kojem ta grupa djeluje i na kojem *njeni autoriteti vlasti održavaju uspostavljeni društveni poredak*.³² Shodno tomu, ako pojedini akteri ocjene da je vlast određene grupe nelegitimna i poredak koji ona pokušava osigurati može biti doveden u pitanje. Nepriznavanje poretka i autoriteta pojedine grupe koja vlada na određenom teritoriju može dovesti do procesa dezintegracije društvenih odnosa između aktera koji pripadaju različitim komunalnim zajednicama ili različitim interesnim asocijacijama. Ovakva konceptualizacija društvenosti omogućuje da se procese konstitucije, reprodukcije i (dez)integracije društvenih, političkih i ekonomskih struktura s jedne, i procese oblikovanja karaktera i dinamike društvenih odnosa između aktera s druge strane, razumije i objašnjava kao posljedice društvenih djelovanja u čijoj pozadini stoje vrijednosti, interesi i značenja koje uvlače u njih akteri. Posljedično, to upućuje da se dinamiku društvenih odnosa i procese društvenih promjena treba objašnjavati kontekstualno, uzimajući u obzir važnost kulturnih sadržaja i ideja koja usmjeravaju djelovanje aktera.³³

Na kraju ove kratke rasprave treba istaknuti da, bez obzira na različite pristupe procesu (dez)integracije, ovaj fenomen u okviru klasične sociološke misli, predstavlja nezaobilaznu točku u razumijevanju društvene promjene i društvenih odnosa. U svojim nastojanjima da objasne bit procesa konstitucije, reprodukcije i (dez)integracije društvenih odnosa i društvenog poretka navedeni klasici su ukazali na važnost različitih aspekata društvenosti. Pokazali su da se iz sociološke perspektive procesu (dez)integracije može pristupiti iz više uglova ili aspekata društvenosti. Može se analizirati iz perspektive (ne)usklađenosti između društvenih

31 Ibid., str. 33-34.

32 Ibid., str. 35. (*kurziv M. M.*).

33 M. Albrow ističe da su za Webera socijalne strukture i obrasci društvenih odnosa zapravo nositelji ideja koje se prenose i oblikuju putem svakodnevne interakcije ljudi koji djeluju unutar njih. U tom smislu, ideje dobivaju praktični značaj u *konstituciji društvenosti* (op. M. M.) jer se otjelovljuju kroz djelovanje aktera. Zbog toga se po njemu društvo može razumjeti jedino kao proizvod djelovanja aktera koji razmišljaju, osjećaju i teže nečem. Shodno tome, empirijsko istraživanje društvenog života prema Weberu mora se utemeljiti na deskripciji i objašnjenju načina na koji ljudi stvaraju i društvo i kulturu v. Albrow, M., Max Weber's Construction of Social Theory, London, Macmillan Education LTD., 1990., str. 275.

pod sustava, institucija i normi, iz perspektive dinamike društvenih odnosa koji proizlaze iz različitih oblika (formi) društvene interakcije, iz perspektive sukobljenosti interesa ili identiteta društvenih aktera ili grupa, ali i iz perspektive međuodnosa između svih prethodnih dimenzija društvenosti. Uz navedeno klasici su ukazali da se pri konstituciji procesa (dez)integracije društva uvijek isprepliću aspekti objektivne i aspekti subjektivne društvene zbilje. Na kraju treba zaključiti da su klasici sociologije svojim disparatnim teorijama društva istodobno pružili solidne osnove za razumijevanje složenog procesa (dez)integracije, ali i potakli nastanak redukcionističkih objašnjenja dinamike tog procesa u okviru suvremenih socioloških pristupa.³⁴

3. KONCEPTUALIZACIJE PROCESA (DEZ)INTEGRACIJE U OKVIRU SUVREMENE SOCIOLOGIJE

3.1. D. Lockwood - sistemska i socijalna dimenzija (dez)integracije društva

Glavne dvojbe klasične sociologije vezane uz razumijevanje procesa (dez) integracije društva prvotno su prenesene i na konceptualizacije tog fenomena u okviru suvremenih socioloških pristupa. To je posebno vidljivo u suprotstavljenosti pristupa normativnog funkcionalizma i konfliktnih perspektiva. Nezadovoljan ograničenjima takvih pristupa D. Lockwooda je odlučio stvoriti nove analitičke pojmove koje će pomiriti suprotstavljenosti navedenih pristupa i omogućiti adekvatniju analizu procesa (dez)integracije. Pri izgradnji svog konceptualnog aparata razmatra i sumira doprinose i slabosti tih pristupa. Smatra da su glavne nejasnoće vezane uz analizu i objašnjavanje problema (dez)integracije u sociologiji proizašle upravo iz jednostranosti i manjkavosti njihovih osnovnih teorijsko-konceptualnih polazišta.³⁵ Iako ti pristupi zapravo pokušavaju odgovoriti na pitanje što generira društvene promjene, oni u tome ne uspijevaju u potpunosti jer u svojim analizama fokus pretjerano usmjeravaju samo na jednu od važnih dimenzija društvenosti. Jedni pri analizi (dez)integracije društva stavljaju naglasak na strukturne napetosti ili neusklađenosti između institucijskih obrazaca društvenog sustava, a drugi na konfliktnost odnosa između društvenih aktera.³⁶

34 U tom smislu može se zaključiti, kako ističe Banovac, da je rasprava o tezama relevantnih klasičnih autora korisna i važna jer upućuje na osnovna teorijska ishodišta suvremenih rasprava, jer omogućuje zauzimanje kritičkog stava spram ograničenja pojedinih pristupa i jer omogućuje izgradnju inoviranih stajališta o društvenim fenomenima koje se istražuju. Banovac, B., Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1998., str. 11.

35 Lockwood, D., Social and System Integration, u: George K. Zollschann i Walther Hirsch (ur.) Explorations in Social Change, London, Routledge, 1964., str. 244-257., 244.

36 Lockwood ističe da ovo otvara pitanje o tome koji su osnovni (glavni) „dijelovi” društva. Odnosno, pitanje o tome: između koje vrste „dijelova” treba doći do napetosti da bi se dogodila transformacija društvenog poretka. „ibid., 245.

Prema Lockwoodu do te nepotrebne i heuristički neplodne situacije dolazi zbog pretjerane reakcije suvremenih konfliktnih teoretičara na jednostranosti konceptualnog okvira normativnog funkcionalizma.³⁷ Konfliktni teoretičari zamjeraju normativnim funkcionalistima to što društvene institucije promatraju isključivo kao moralne entitete. Smatraju neprihvatljivim to što funkcionalisti iz središta analize (dez)integracije društva ispuštaju načine na koje su norme i moć u društvu isprepleteni i povezani. To je neprimjereno jer moć uvijek igra značajnu ulogu u strukturiranju dominantnih društvenih normi. Zbog toga smatraju da se moć i norme uvijek moraju shvaćati i razmatrati kao opći alternativni načini „institucionaliziranja“ društvenih odnosa.³⁸ Zato konfliktni teoretičari ističu da je moć uvijek presudni čimbenik pri konstituiranju i reproduciranju dominantnog normativnog okvira u svakom društvu.

Lockwood se odlučno suprotstavlja isključivosti oba pristupa i smatra da je neprihvatljivo društvo shvaćati kao isključivo moralni ili kao isključivo prisilni entitet.³⁹ Ne slaže se ni s argumentom pojedinih konfliktnih teoretičara prema kojem je, zbog toga što su pojedini tipovi društva po svojoj prirodi inherentno „konfliktnog karaktera“, dinamiku društvenih promjena dostatno objašnjavati isključivo analizom odnosa moći koji postoje između različitih grupa u društvu.⁴⁰ Ističe da je čak i u situacijama kada je moć glavni čimbenik „institucijalizacije“ društvenih odnosa, a konflikt endemičan društvu, dvojbeno mogu li se društveni procesi u njemu adekvatno objasniti bez upotrebe terminologije koja obuhvaća oba mehanizma integracije. To se posebno odnosi na izostavljanje pretpostavki vezanih uz dinamiku utjecaja dominantnog vrijednosnog sistema ili ideologije na djelovanje ljudi. Stoga, naglašava da je zbog same strukture društvene moći priroda sustava društvenih vrijednosti iznimno važna za razumijevanje geneze, intenziteta i smjera potencijalnog sukoba u društvu.⁴¹ Taj je odnos posebno važan upravo zbog načina na koji prevladavajući sustav društvenih vrijednosti utječe na aspiracije različitih društvenih stratuma i grupa.⁴² Dominantni sustav vrijednosti može kod pojedinih

37 Ibid., str. 246. Lockwood naglašava da je pretjerana zaokupljenost normativnih funkcionalista aspektima systemske integracije društva rezultirala potpunim zanemarivanjem istraživanja procesa socijalne integracije. Jednako tako, ističe da su konfliktni teoretičari isključivim fokusiranjem na aspekte socijalne integracije potpuno zanemarili njenu systemsku dimenziju, ibid., str. 256.

38 Upravo zbog toga što su se konfliktni teoretičari tako žestoko suprotstavili analitičkom reduccionizmu normativnih funkcionalista, Lockwood se posebno čudi što su i oni sami tako lako upali u njegove zamke, ibid., str. 246-247.

39 Ibid., str. 246.

40 To se posebno odnosi na industrijski tip društva za koji konfliktni teoretičari smatraju da je intrinzično protkan suprotstavljenošću interesa različitih društvenih slojeva i grupa.

41 Ibid., str. 248.

42 Pripadnici različitih društvenih grupa mogu, zbog svojih različitih interesa, uvjerenja ili identifikacija, različito doživljavati postojeći društveni poredak i eventualne strukturalne napetosti u njemu. Shodno tomu, mogu imati i različite aspiracije vezane uz promjenu istih. Upravo zbog toga dominantni sustav vrijednosti (ili dominantna ideologija koja legitimira trenutni društveni poredak) neizostavni čimbenik koji uokviruje dinamiku društvenog djelovanja

grupa poticati težnju za transformacijom trenutnog društvenog poretka, ali i ne mora. Primjerice, taj sustav može jednostavno kod svih društvenih slojeva i grupa legitimirati postojeći društveni poredak, apsorbirati specifičnosti njihovih posebnih ideologija i interesa, te generirati aspiracije za održavanjem *statusa quo*.⁴³ Dakle, dominantni vrijednosni sustav nerijetko uspijeva konzervirati i integrirati postojeći društveni poredak (i odnose moći u njemu) unatoč postojanju potencijalnih sukoba interesa između grupa i unatoč situaciji trenutnih strukturnih napetosti u njemu. Upravo zbog toga je za uspješno objašnjavanje transformacije i integracije društvenog poretka nužno analizirati sve spomenute dimenzije društvenosti. Potrebno je analizirati i stanje postojećih strukturnih odnosa (eventualnih napetosti između strukturnih dijelova) i poziciju prevladavajućeg sustava dominantnih vrijednosti prema takvom stanju i načine na koje društveni akteri (različitih interesa i identiteta) doživljavaju postojeći poredak i prevladavajuće društvene i strukturne odnose u njemu.

Kako bi izgradio konceptualni okvir koji se može nositi s navedenim problemima i kako bi izbjegao redukcionizam prije navedenih pristupa Lockwood uvodi distinkciju između systemske i socijalne dimenzije integracije.⁴⁴ Ta je distinkcija nužna jer upućuje na dva mehanizma integracije koja su važna za cjelovitu analizu uspostavljanja društvenog poretka, odnosno nastanka sukoba u njemu.⁴⁵ Socijalnu integraciju određuje kao dimenziju društvenosti koja se tiče stupnja (ne) kooperativnosti „dijelova“ društvenog sustava.⁴⁶ Iako naglašava da je razlikovanje navedenih dimenzija potpuno „umjetno“, smatra da je ono na metateorijskoj-konceptualnoj razini neophodno i opravdano jer istraživače društvenih pojava navodi da društvene procese razumiju, analiziraju i objašnjavaju putem međuodnosa

aktera. Stoga je, kako bi se u cijelosti shvatio i objasnio proces (de)integracije nekog društva ili zajednice, neophodno analizirati njegovu ulogu i utjecaj u tom procesu.

43 Loc. cit.

44 Budući da Lockwood smatra kako procesi integracije društva mogu biti i harmonični i konfliktni, on svoju poziciju izgrađuje u opreci sa stajalištem normativnih funkcionalista koji integraciju društva promatraju kao harmoniju između njegovih „dijelova“, *ibid.*, str. 245.

45 Nije nemoguće zamisliti društvenu situaciju u kojoj postoji harmonija (nekontradiktornost) između dijelova društvenog sustava i konflikt između društvenih grupa koje djeluju unutar njega. Jednako tako moguće je zamisliti i situaciju u kojoj postoji napetost (nekompatibilnost) između dijelova društvenog sustava i nekonfliktnost odnosa između društvenih grupa u njemu.

46 Razmatrajući različite načine na koje konfliktni teoretičari i normativni funkcionalisti razumiju odnose između društvenih struktura zaključuje da je systemsku integraciju moguće shvatiti i kao razinu (ne)usklađenosti između vrijednosti i normi obuhvaćenih institucionalnim obrascima različitih društvenih podsustava, ali i kao razinu (ne)usklađenosti između normativne (formalne) i stvarne (utilitarne) sfere društvenog života, *ibid.*, str. 252. Odnosno, ističe da za razliku od normativnih funkcionalista, koji systemske neusklađenosti promatraju isključivo kao neusklađenosti između institucionalnih obrazaca različitih društvenih „dijelova“, Marx systemske neusklađenosti promatra kao kontradiktornosti između institucionalnih kompleksa (obrazaca) i materijalne baze društva (institucije vlasništva i proizvodnih snaga), *ibid.*, str. 245-246.

između društvenih struktura i društvenog djelovanja.⁴⁷ Na taj se način u analizi društvenih pojava i procesa vrlo uspješno može izbjeći i reifikacija i redukcionizam, do kojih nerijetko dovode neadekvatni konceptualni okviri pojedinih socioloških pristupa.

Zbog toga što je pokazala da se oba navedena aspekta društvenosti moraju razmatrati ako se želi razumjeti i objasniti procese reprodukcije i transformacije društvenog poretka, Lockwoodova je distinkcija postala nezaobilazno polazište mnogih kasnijih rasprava o problemu integracije.⁴⁸ Tomić-Koludrović čak ističe da je ta distinkcija postala neizostavna referentna točka svih kasnijih socioloških rasprava o integraciji.⁴⁹ Mouzelis naglašava da je ona postala izuzetno koristan alat za empirijska istraživanja procesa socijalne transformacije.⁵⁰ Rose ističe da je Lockwoodova distinkcija posebno važna jer naglašava da je za razumijevanje procesa konstitucije društvenog poretka i objašnjenje procesa društvenih promjena nužno analizirati međuodnos između obje navedene dimenzije integracije.⁵¹ U tom je kontekstu potrebno istaknuti da najvažniji Lockwoodov doprinos leži upravo u tome što on pokazuje da društvene institucije nisu antropomorfnih entiteta čija neusklađenost automatski i nužno dovodi do društvenih promjena i dezintegracije. Odnosno, u tome što pokazuje da postojanje strukturnih napetosti samo po sebi ne mora nužno potaknuti dezintegraciju i transformaciju postojećeg društvenog poretka. Lockwood ukazuje da je za objašnjenje tih procesa nužno, pored analize eventualnih strukturnih neusklađenosti u društvu, analizirati i načine na koje društveni akteri doživljavaju postojeći društveni poredak, te načine na koje ideologije utječu na percepciju koju ti akteri imaju o trenutnom stanju u društvu. Zbog svega navedenog Lockwoodovu distinkciju su mnogi značajni suvremeni sociolozi spremno prihvatili i inkorporirali u okvire svojih promišljanja o društvu. Iako su na različite načine interpretirali i upotrijebili njegovu distinkciju, nema sumnje da je njegov pristup ostavio neizbrisiv trag u suvremenoj sociologiji.⁵²

47 Treba istaknuti da pojedini autori smatraju kako Lockwoodov pristup nije dovoljno razrađen i da se zbog toga ne može bezrezervno primijeniti pri objašnjavanju društvenih promjena u svim društvima. v. Liu, S., *Towards an Analytical Theory of Social Change: the Case of China*, *The British Journal of Sociology*, vol. 57., 3/2006., str. 503–520.

48 Ipak, treba naglasiti da pojedini autori smatraju kako Lockwood u okviru svojeg pristupa nije u potpunosti uspio sintetizirati ideje suprotstavljenih škola mišljenja o kojima raspravlja Domingues, M. J., *Social Integration, System Integration and Collective Subjectivity*, *Sociology*, vol. 34., 2/2000., str. 225-241.

49 Tomić-Koludrović, I., op. cit., str. 17.

50 Mouzelis, N., *Social Integration and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens*, *Sociology*, vol. 31., 1/1997., str. 111-119.

51 Rose, D., *For David Lockwood*, *The British Journal for Sociology*, vol. 43., 3/1996., str. 385-396.

52 Vidi: Archer, M., *Social and System integration: Developing the Distinction*, *Sociology*, vol. 30., 4/1996., str. 679-699.; Healy, K., *Conceptualising Constraint: Mouzelis, Archer and the Concept of Social Structure*, *Sociology*, vol. 32., 3/1998., str. 509-522.; Møller, I. H., *Understanding Integration and Differentiation. Inclusion, Marginalisation and Exclusion*, <http://www.eurozine.com/articles/2002-06-21-moller-en.html> (posjećeno 12. 3. 2010.); Mouzelis, N., *Social and System Integration: Some Reflection on a Fundamental Distinction*,

3.2. J. Habermas – (dez)integracija kao posljedica odnosa (napetosti) između sustava i svijeta života

J. Habermas je jedan od autora koji je pojmove systemske i socijalne integracije ugradio u same temelje svoje teorije društva, kao pojmove kojima objašnjava reprodukciju i transformaciju društvenog poretka.⁵³ U okviru svog pristupa ukazuje da je u modernim društvima nužno razlikovati dva različita načela integracije. Prvo, koje uključuje konkretne društvene aktere i karakteristično je za svijet života, te drugo, prema kojem funkcioniraju društveni sustavi. Habermasovim riječima: „O socijalnoj integraciji govorimo s obzirom na sisteme institucija u kojima su podružstvoljeni subjekti koji govore i djeluju; društveni se sistemi ovdje pojavljuju u aspektu *svijeta života* koji je strukturiran simbolički. O systemskoj integraciji govorimo, pak, s obzirom na specifične aktivnosti usmjeravanja jednog samoregulativnog *sistema*; društveni sistemi pojavljuju se ovdje u aspektu sposobnosti održavanja svojih granica i svojeg ustrojstva savladavanjem kompleksnosti nestalne okoline“.⁵⁴

Svoje razumijevanje procesa (dez)integracije društva Habermas dalje razvija u okviru teorije komunikativnog djelovanja (TKD).⁵⁵ Tomić-Koludrović ističe da inauguriranjem TKD Habermas mijenja svoj prvotni *makro* pristup, te procese integracije društva počinje analizirati i objašnjavati povezivanjem *mikro* i *makro* razine analize.⁵⁶ Ipak, prije početka rasprave o specifičnostima Habermasova razumijevanja (dez)integracije društva treba istaknuti da je TKD izgradio na sustavnoj i složenoj kritici i reinterpetaciji velikoga broja važnih filozofskih i socioloških pojmova i pristupa.⁵⁷ Zbog toga je prikaz njegovog općeg pristupa i načina na koji u njemu raspravlja o problemima integracije društva vrlo zahtjevan pothvat. Zato ćemo predstaviti samo njegove osnovne ideje o tom problemu, bez ulaženja u detaljnu raspravu o značenju njegovih glavnih pojmova i tomu kako on do njih dolazi.⁵⁸ Ipak, bez obzira na navedeno, na početku rasprave je

The British Journal of Sociology, vol. 25., 4/1974., str. 395-409. Perkmann, M., Social Integration and System Integration: Reconsidering the Classical Distinction, Sociology, vol. 32. 2/1998., str. 491-507.

53 Treba istaknuti da je Habermasov način korištenja Lockwoodove distinkcije i način na koji istu povezuje s drugim distinkcijama i sociološkim konceptima doživio i ozbiljne kritike. v. Mouzelis, N., 1992., Social and System Integration: Habermas View.“, The British Journal of Sociology, vol. 43., 2/1992., str. 267-288. i Mouzelis, N., Social Integration and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens, Sociology, vol. 31., 1/1997., str. 111-119.

54 Habermas, J., Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu. Zagreb, 1982., Politička kultura, str. 13.

55 U daljnjem tekstu za označavanje teorije komunikativnog djelovanja koristit će se kratica TKD.

56 Tomić-Koludrović, I., op. cit., str. 19-20.

57 Vidi Habermas, J., The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society, I., Boston, 1984., Bacon., i Habermas, J., The Theory of Communicative Action: Life World and System - A Critique of Functionalist Reason 2., Boston, 1987., Bacon.

58 Više o temeljnim pojmovima Habermasove teorije društva vidi u Edgar. A., Habermas – The Key Concepts New York, Routledge, 2006.

neophodno istaknuti da on svoju poziciju razumijevanja društva gradi u opreci spram pozitivističkog pristupa teorije sistema. Stoga je za razumijevanje njegovog osnovnog polazišta potrebno istaknuti i osnovno polazište teorije sistema. Odnosno, potrebno je istaknuti da ta teorija društveno iskustvo promatra isključivo iz perspektive *sustava* i da zbog toga pruža jednostran, izvana oblikovan, formalan i izomorfan model stvarnosti.⁵⁹

Habermas ističe da teorija sistema ne može biti samodostatna za objašnjavanje društvenih promjena jer promatra društveni život samo iz perspektive „promatrača“.⁶⁰ Zbog toga predlaže da se društveni procesi analiziraju i objašnjavaju upravo putem povezivanja internalističkog i eksternalističkog pogleda na društvo. Da bi se to postiglo neophodno je razlikovati aspekte socijalne i systemske integracije društva.⁶¹ Zato prema Habermasu središnju ulogu u izgradnji teorije društva treba imati pokušaj povezivanja glavnih koncepta teorije djelovanja i teorije sistema.⁶² U tom povezivanju navedeni pojmovi imaju stratešku ulogu jer pokazuju da je orijentacija djelovanja aktera u različitim društvenim sferama koordinirana na bitno različitim osnovama.⁶³ Pojam socijalne integracije koristi da bi govorio o sustavu djelovanja koji je utemeljen na normativno ili komunikacijski osiguranom konsenzusu. S druge strane, pojam systemske integracije koristi da bi raspravljao o nenormativnoj regulaciji individualnih odluka i djelovanja koje se nalaze izvan svjesnosti aktera. Shodno tome, integracija društva se može razmatrati i iz perspektive djelujućih subjekata, njihovih značenja i strategija i iz perspektive sustava, u kojoj se djelovanje promatra s obzirom na funkcionalno značenje koje ima u kontekstu reprodukcije sustava.⁶⁴

Kako bi objasnio procese društvene promjene Habermas raspravlja o evoluciji društva koristeći upravo navedenu distinkciju. Ističe da razvojem društava nužno

59 Katunarić ističe da prema Habermasu, teorija sistema na neprimjeren i krajnje umjetan način reducira sveukupnost društvenog iskustva na samo jednu njegovu dimenziju. Kao alternativu takvom pristupu on, u okviru svojeg dijalektičko-kritičkog pristupa i njegove hermeneutičke metode, nudi konceptualni okvir unutar kojega se društvo razumije i promatra kao totalitet raznovrsnih, pa i proturječnih društveno-povijesnih iskustava. Odnosno, Katunarić ističe da Habermas putem pojma totaliteta želi ukazati na višedimenzionalnost društvenog iskustva i pokušava izbjeći redukcionizam sistemskih teoretičara. Katunarićevim riječima: kod Habermasa „dijalektički pojam „totaliteta“ postulira raznovrsnu i proturječnu zbilju koja se ne može bez ostatka sabiti u deduktivne kategorije i sheme. ... socijalna sredina određena je povijesno i situacijski, ona je prepuna različitih obrazaca razumijevanja i djelovanja, koji se znanstvenim postupkom ne bi smjeli reducirati, nego izraziti u nepatvorenom obliku.“ Katunarić, V., *Teorija društva u frankfurtskoj školi*, Zagreb, Naprijed, 1990., str. 108-109.

60 Na taj način teorija sistema reducira društvo na samo jednu njegovu konstitutivnu dimenziju.

61 Habermas, J., *The Theory of Communicative Action: Life World...*, op. cit., str. 153-154.

62 Ipak, treba istaknuti da je Habermasov pokušaj povezivanja teorije djelovanja i teorije sistema doživio i ozbiljne kritike v. Schwinn, T., *False Connection: System and Action Theories in Neofunctionalism and Jürgen Habermas*, *Sociological Theory*, vol. 16., 1/1998., str. 75-95.

63 *Ibid.*, str. 201-202. Zbog toga, generalno gledano, Habermas u okviru svoje TKD predlaže da se društvo simultano promatra i iz perspektive sustava i iz perspektive svijeta života. *ibid.*, str. 118.

64 *Ibid.*, str. 117.

dolazi do razdvajanja *svijeta života* i sustava, odnosno razdvajanja aspekata socijalne i systemske integracije društva. To razdvajanje objašnjava analizirajući ulogu koju procesi diferencijacije i racionalizacije imaju u kontekstu društvenih promjena.⁶⁵ Shodno tomu, naglašava da u jednostavnim plemenskim ili tradicionalnim društvima zbog niske diferencijacije između različitih društvenih sfera mehanizmi systemske integracije nisu odvojeni od institucija i mehanizama koji osiguravaju socijalnu integraciju, već su s njima blisko i snažno povezani. Dapače, tvrdi da je u okviru takvih društvenih uvjeta njihovo razdvajanje uopće teško moguće.⁶⁶ Promjenom uvjeta koji proizlaze iz evolucije društva pojavljuju se sve složenije strukture i društvo postaje sve diferenciranije. Diferencijacija se u tom kontekstu ne odvija samo unutar svijeta života i sustava nego i između njih.⁶⁷

Pod utjecajem diferencijacije svijet života prolazi kroz proces racionalizacije. Procesu diferencijacije i racionalizacije potiču brojne promjene u modernim društvima, što stvara potrebu za integriranjem društva na novim osnovama. Pod pritiskom navedenih procesa u takvim se društvima institucionalizira postkonvencionalni moral i dolazi do univerzalizacije vrijednosti, pa tradicionalne norme prestaju biti glavni mehanizam socijalne integracije. Posljedično, kako tradicionalni normativni okvir koordinacije djelovanja slabi, povećava se broj problematičnih područja oko kojih treba postići dogovor, te se javlja potreba za komunikativnim djelovanjem. U tom kontekstu ono postaje glavni mehanizam koordinacije djelovanja koji osigurava da se integracija svijeta života ostvari putem pregovaranja i međusobnog razumijevanja aktera. U isto se vrijeme pod utjecajem procesa diferencijacije i racionalizacije pojavljuju i specijalizirane institucije političke i privredne sfere. Unutar tih institucija djelovanje postaje sve neovisnije od kulturnih tradicija i grupne solidarnosti koji proizlaze iz svijeta života. Zato integraciju novonastalih institucionalnih sfera i koordinaciju sve složenijih mreža interakcija unutar njih više nije moguće ostvariti izravno putem gramatike svijeta života. Zbog toga se politički i privredni sustavi počinju integrirati s pomoću systemski dirigitiranih (upravljanih) medija, kao što su moć i novac. Ti mediji koordiniraju društveno djelovanje manje ili više automatski pritom ne zahtijevajući ni međusobno razumijevanje ni postizanje konsenzusa. Odnosno, oni više ne ovise izravno o aspektima komunikativnog djelovanja koji proizlaze iz konteksta svijeta života. Zbog toga Habermas u svoju teoriju uvodi pojam generaliziranih medija. Oni za njega predstavljaju društvene mehanizme koji nastaju kako bi se društvo moglo nositi s rastom kompleksnosti interakcija i potrebom da se integriraju diferencirane i specijalizirane sfere društva. Generalizirani mediji u tom kontekstu smanjuju

65 Habermas u navedenoj distinkciji primat daje svijetu života. Odnosno, naglašava da je upravo racionalizacija svijeta života omogućila rast systemske kompleksnosti društva, *ibid.*, str. 155.

66 U tom smislu, Habermas pokazuje da, zbog toga što su u nenovčanom ekonomskim transakcijama arhajskih društava mehanizmi razmjene ekonomskih dobara tako malo odvojeni od normativnog konteksta koji proizlazi iz srodničkih veza, razdvajanje procesa systemske i socijalne integracije u takvim društvima nije moguće. Isto vrijedi za vezu između moći i religije, *ibid.*, str. 163-164.

67 *Ibid.*, str. 153.

nesigurnosti i pritisak koji nastaju povećanjem kompleksnosti društvenog života i nemogućnošću tradicionalnih normativnih okvira da osiguraju integraciju društva. Ti mediji omogućuju koordinaciju djelovanja i integraciju različitih društvenih sfera na sasvim novim osnovama. Razrađujući ideje Parsonsove teorije Habermas te nove mehanizme koordinacije i integracije djelovanja povezuje s različitim društvenim podsistemima. Novac i moć promatra kao sistemski upravljane medije koji integriraju djelovanje u okviru privrede i politike, a utjecaj i prestiž kao mehanizme koji integriraju djelovanje u okviru preostalih društvenih podsistema. Smatra da se osnovna razlika između navedenih tipova medija očituje u načinu na koji oni osiguravaju integraciju interakcija unutar pojedinih podsistema. Odnosno, kako su povezani s komunikativnim djelovanjem. Moć i novac za ostvarivanje integracije interakcija unutar navedenih podsistema uopće ne zahtjeva komunikativno djelovanje, tj. ne zahtijevaju da akteri postignu zajedničko razumijevanje kako bi osigurali integraciju. Dapače, ti mehanizmi to postižu gotovo automatski i neovisno o shvaćanjima aktera. S druge strane, utjecaj i prestiž integraciju ostvaruju ne isključujući u potpunosti komunikativno djelovanje. Oni ga u kontekstu novih društvenih prilika pojednostavljuju, ali u isto vrijeme i omogućuju. Konkretnije rečeno, iako ovisе o tehnologijama komunikacije koje omogućuju formiranje javnih sfera, ti mediji integracije osiguravaju da nove koncentrirane mreže komunikacije ostanu povezane s kulturnim tradicijama i djelovanjem odgovornih i samosvjesnih aktera.⁶⁸

Mouzelis ističe da Habermas smatra kako upravo povezivanje mehanizama systemske integracije s podsistemima adaptacije i postizanja ciljeva (A i G), a mehanizama socijalne integracije s podsistemima integracije i latencije, (I i L) omogućava da se shvati i analizira rast tenzija između sustava i svijeta života.⁶⁹ U tom smislu Habermas tvrdi da širenje monetarizacije i birokratizacije izvan sfera privrede i politike uzrokuje to da sistemski upravljani mediji počinju potiskivati komunikativne mehanizme koordinacije djelovanja čak i u okviru svijeta života. To koloniziranje svijeta života generira određenu krizu moderniteta u kojoj imperativi sustava počinju dominirati nad potrebama svijeta života. Shodno tomu, smatra da glavni izazovi integracije modernih društava proizlaze upravo iz tog procesa. Dakle, složene strukture sustava poput privrede, politike i prava iskorištavaju svijet života i uspostavljaju izvanjsku kontrolu nad komunikativnim djelovanjem čiji je cilj konsenzus, a ne dominacija. To dovodi do toga da reproduktivni zahtjevi sustava počinju dominirati nad reproduktivnim potrebama svijeta života što nerijetko generira patološka stanja u društvu.⁷⁰

Habermasov pristup sugerira da se „ukupni“ proces (dez)integracije društva treba razumjeti kao posljedicu odnosa između sustava i svijeta života. Odnosno,

68 Ibid., str. 179-185.

69 Mouzelis, N., *Social and System Integration: Habermas View*, *The British Journal of Sociology*, vol. 43., 2/1992., str. 267-288., 271-272.

70 Habermas, J., *The Theory of Communicative Action: Life World and System...*, op. cit., str. 356-357.

kao posljedicu odnosa između mehanizama socijalne i sistemske integracije, koji se zasnivaju na potpuno suprotstavljenim načelima koordinacije djelovanja. Zbog toga vezu između procesa integracije sustava i integracije svijeta života Habermas pronalazi u pojmu identiteta. Naglašava da ta veza posebno dolazi do izražaja u razdobljima društvenih kriza, pa ističe da: „Smetnje integracije sistema ugrožavaju ustrojstvo samo u mjeri u kojoj je u opasnosti socijalna integracija, tj. kada je osnova suglasnosti normativnih struktura toliko oštećena da društvo postaje anemično (anomično *op. M. M.*)“.⁷¹ Dakle, krizna stanja i sukobi u društvu nastaju tek onda kada njegovi članovi strukturne promjene dožive kao kritične za ustrojstvo sustava i kad osjete da im je ugrožen društveni identitet. Na ovaj način Habermas u samo središte analize procesa (dez)integracije društva uvodi problematiku društvenih identiteta i legitimacije društvenog poretka. Naglašava da *sustavne neravnoteže* postaju krize samo ako oštete simboličku reprodukciju svijeta života. U takvim slučajevima u okviru svijeta života dolazi do otpora i sukoba. U tom je smislu neophodno da, prije nego što se anomične situacije i društveni sukobi uopće pojave, u društvu dođe do krize legitimacije ili motivacije.⁷²

Treba zaključiti da za Habermasa upravo proces kolonizacije svijeta života predstavlja glavni uzrok koji dovodi do stanja anomije i dezintegracije modernih društava.⁷³ Budući da kolonizacija svijeta života vodi kulturnom osiromašivanju, postvarenju društvenih odnosa, raspadu tradicionalnih zaliha znanja, te slabljenju solidarnosti u zajednici mogućnost postizanja društvenog konsenzusa je u takvim uvjetima uvijek otežana. Stoga, kao jedino moguće rješenje problema legitimacije i postizanja nužnog konsenzusa u modernim uvjetima, prema Habermasu, treba tražiti u jačanju uloge komunikativne racionalnosti u društvu. U tom smislu se može reći da su: „/k/omunikativno djelovanje i racionalno sporazumijevanje kao pretpostavke konsenzusa temeljni integrativni element društva u Habermasovoj teoriji“.⁷⁴ Dakle, prema Habermasu bit krize suvremenih društava proizlazi iz toga što se sustavi šire na način da sužavaju slobodni prostor čovjeka i tako zapravo podjarmljuju svijet života. Zato izlaz iz krize treba tražiti u afirmaciji komunikativne racionalnosti, slobodnog djelovanja ljudi koji u ravnopravnoj međusobnoj komunikaciji donose razumne odluke utemeljene na suglasnosti.⁷⁵

Na kraju treba istaknuti da je Habermasov pristup jedinstven u svojem pokušaju razumijevanja procesa integracije jer se tim problemom bavi i na teorijskoj i na ontologijskoj razini. Teorijski želi povezati teoriju akcije i teoriju sistema, a ontologijski razriješiti odnos između svijeta života i socijalnog sustava.⁷⁶ Ipak,

71 Habermas, J., *Problemi...*, op. cit., str. 12.

72 Habermas, J., *The Theory of Communicative Action: Life World and System...*, op. cit., str. 385-386.

73 Više o Habermasovom konceptu kolonizacije svijeta života i uzrocima i posljedicama tog procesa u suvremenim društvima vidi u: Ivković, M. Habermasova koncepcija sistemske kolonizacije sveta života, *Sociologija*, vol. 52. 1/2010., str. 1-22.

74 Tomić-Koludrović, I., op. cit., str. 20.

75 Pusić, E., *Društvena regulacija: granice znanosti i iskustva*, Zagreb, Globus, 1989., str. 81.

76 Ritzer, G., *Suvremena sociologijska teorija*, Zagreb, Globus, 1997., str. 394.

takav grandiozan teorijski pothvat ima i svojih bitnih nedostataka pa brojni autori Habermasu zamjeraju opskuran način na koji izražava svoje ideje. Mouzelis ističe da takav diskurs Habermasu služi kao dimna zavjesa koja skriva ekstremno konfuzan način putem kojeg gradi svoj teorijski koncept. Zato naglašava da Habermasov monumentalni koncept, iako teorijski vrlo impresivan, nije posebno prikladan za dizajniranje preciznih konceptualnih okvira za istraživanje konkretnih empirijskih problema.⁷⁷

3.3. A. Giddens - (dez)integracija kao posljedica reciprociteta praksi između aktera ili kolektiva unutar vremensko-prostornog kontinuuma

A. Giddens u svojem razmatranju konstituiranja i transformacije društvenih poredaka zauzima nešto drugačiju perspektivu. Mouzelis ističe da se on u okviru svoje perspektive značajno udaljava od značenja koje navedena distinkcija ima u originalnoj Lockwoodovoj formulaciji.⁷⁸ Nastojeći transcendirati podvojenost između subjektivističke i objektivističke perspektive u društvenim znanostima Giddens odbacuje distinkcije između djelovanja i strukture, te između internalističke i eksternalističke perspektive, koje Lockwood i Habermas vezuju uz pojmove socijalne i sistemske integracije. Umjesto toga, problem integracije razumije kao proces koji obuhvaća reciprocitet praksi između aktera ili kolektiva unutar određene vremensko-prostorne dimenzije.⁷⁹ Socijalnu integraciju razumije i definira kao međuodnos aktera u uvjetima njihove nazočnosti „licem u lice“, a sistemsku kao uzajamni odnos aktera ili kolektiva izvan uvjeta njihove međusobne nazočnosti.⁸⁰ Putem tih pojmova pokušava supstituirati mikro/makro distinkciju jer smatra da ona neizbježno dovodi do nedopustivog (umjetnog) razdvajanja dva međusobno čvrsto povezana aspekta društvenog života.⁸¹ Tomić-Koludrović naglašava da je upravo: „/t/aj pokušaj kontekstualiziranja aktera i djelovanja povezivanjem mikro/makro pristupa odlučujući da se njegova teorija i nazove polazištem ‘društva u individuama’“.⁸² Povezivanje mikro i makro dimenzije ostvaruje tako da obje dimenzije integracije isprepliće i povezuje na način da promatra kako se društvene interakcije i njihove posljedice protežu i povezuju u vremenu i prostoru.⁸³

Shodno tomu, mehanizmi sistemske integracije uvijek pretpostavljaju mehanizme socijalne integracije, ali se od njih u isto vrijeme i razlikuju s obzirom na pitanje međusobne nazočnosti aktera.⁸⁴ Može se reći da su kod Giddensa

77 Mouzelis, N., *Social and System Integration: Habermas' View...*, op. cit., str. 285.

78 Mouzelis, N., *Social Integration and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens...*, op. cit., str. 116.

79 Giddens, A., *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge, Polity, 1984., str. 28.

80 Ibid., str. 376.-377.

81 Ibid., str. 139.

82 Tomić-Koludrović, I., op. cit., str. 22.

83 Ibid., str. 142-143.

84 Ibid., str. 28.

socijalna i sistemska integracija čvrsto povezane u konceptu društvene akcije na način da svakodnevne rutine, u krajnjoj liniji, uvijek konstituiraju i najsloženije organizacijske sustave. Između aktera i struktura nema nikakvog razilaženja, štoviše oni su uvijek u međusobno konstitutivnom odnosu. Djelovanje aktera strukturira društvo i njegove „dijelove“, ali je u isto vrijeme i samo strukturirano društvom i njegovim „dijelovima“.

Kako bi se spomenuti odnos, koji je izravno povezan uz mehanizme sistemske i socijalne integracije, u potpunosti mogao razumjeti potrebno je utvrditi kako Giddens definira i povezuje glavne pojmove svoje teorije strukturacije. Ključnu ulogu u tom kontekstu imaju pojmovi socijalne strukture, socijalnih sustava i koncept dualnosti strukture.⁸⁵ Društvenu strukturu definira kao rekurzivno organizirane skupove pravila i resursa koji postoje izvan vremena i prostora.⁸⁶ Ti virtualni sustavi resursa i pravila rekurzivno se utjelovljuju, postaju realni u vremenu i prostoru, tek kroz društvene prakse i unutar memorijskih tragova aktera. Nasuprot tomu, socijalni sustavi predstavljaju setove društvenih interakcija koji proizlaze iz društvenog djelovanja i upotrebe virtualnih pravila i resursa u vremenu i prostoru. Oni obuhvaćaju situirane djelatnosti ljudskih aktera reproducirane u vremenu i prostoru.⁸⁷ Dakle, socijalni sustavi sami po sebi nisu strukture, već samo (kroz djelovanje i interakcije aktera) utjelovljuju strukture ili strukturalna svojstva u vremenu i prostoru. Zbog toga naglašava da se u analizi društvenih odnosa središte mora staviti na obje njegove dimenzije. Sintagmatsku dimenziju koja se odnosi na uzorkovanje društvenih odnosa u vremenu i prostoru, odnosno reprodukciju situiranih društvenih praksi, te paradigmatiku dimenziju koja obuhvaća virtualni društveni poredak, tj. „oblike strukturiranja“ rekurzivno uključene u tu reprodukciju.⁸⁸

Odnos između navedenih dimenzija postaje jasniji ako se istakne da Giddens vezu između konstitucije društvenih struktura i sustava nalazi u okviru koncepta strukturacije i s njom povezane ideje dualnosti strukture. Njegovim riječima: „Analizirati strukturaciju socijalnih sustava znači proučavati načine na koji se takvi sustavi, utemeljeni u kompetentnim djelatnostima situiranih aktera koji se oslanjaju

85 Ibid., str. 16.

86 Giddens u svojoj teoriji razlikuje strukturu (jednina) i strukture (množina). Struktura se kao generički pojam odnosi na pravila i resurse implicirane u produkciji i reprodukciji socijalnih sustava. Pojam strukture koristi kako bi došao do relacija, transformacija i medijacija koje stoje u podlozi promatranih uvjeta sistemske reprodukcije, *ibid.*, str. 23-24.

87 Ibid., str. 25.

88 Ibid., str. 17. Navedene dimenzije društvenosti pronalaze kod Giddensa svoje ekvivalente u različitim vrstama analize. U institucionalnoj analizi strukturalna svojstva se promatraju kao kronično reproducirane osobine socijalnih sustava. S druge strane, pri analizi strategijskog ponašanja fokus se stavlja na to kako akteri koriste strukturalna svojstva pri konstituciji društvenih odnosa, *ibid.*, str. 288. Iako u društvenoj zbilji ne postoji jasna linija između navedenih dimenzija, u analizi je potrebno napraviti razliku između njih kako bi se moglo razumjeti oba aspekta dualnosti strukture i objasniti procese konstitucije društva i društvene promjene. Dok se analizira jedan aspekt, drugi se stavlja u zagrade i obrnuto. Budući da su navedeni tipovi analize iznimno bitni za razumijevanje procesa integracije društva njima ćemo se ponovo vratiti nešto kasnije.

na pravila i resurse u različitim akcijskim kontekstima, proizvode i reproduciraju u interakciji.“, odnosno da „/k/onstitucije aktera i struktura nisu dva nezavisna skupa fenomena, to jest dualizam, nego čine dualnost. Prema koncepciji dualnosti strukture, strukturalna svojstva socijalnih sustava jesu i medij i ishod praksa koje rekurzivno organiziraju“. ⁸⁹ Na ovaj način u Giddensovom konceptu konstitucije društva potpuno nestaje dualizam između subjekta i objekta. Štoviše, strukturalna nije izvanjska subjektu već je na dvostruki način neodvojiva od njegovog djelovanja. Strukturalna, kao skup pravila i resursa, u isto je vrijeme i sredstvo i posljedica djelovanja. ⁹⁰ Karakter veze između strukturalna, socijalnih sustava i djelovanja aktera ukazuje da se institucionalni poređci reproduciraju pomoću dualnosti strukture. Prema teoriji strukturacije upravo su društvene prakse i momenti društvenog djelovanja unutar njih glavni konstituensi društvenog života, ⁹¹ a pravila i resursi koji se koriste u produkciji i reprodukciji socijalne akcije u isto vrijeme i sredstva sistemske reprodukcije. ⁹²

Prema tome, reprodukcija ili transformacija društvenih strukturalna i društvenih sustava odvija se kroz interakcije aktera u konkretnim društveno-povijesnim situacijama. Zbog toga što se akteri pri usmjeravanju svojeg djelovanja uvijek mogu postaviti dvostruko prema pravilima (koje te prakse usmjeravaju), oni na taj način mogu reproducirati ili transformirati postojeće sustave. ⁹³ Budući da je prema Giddensu društveno djelovanje nužan preduvjet i socijalne i sistemske integracije, neophodno je utvrditi kako definira navedeni fenomen. Društvenu akciju (društveno djelovanje) određuje kao: „/t/ijek stvarnih ili zamišljenih kauzalnih intervencija tjelesnih bića u trajnom procesu događanja u svijetu“. ⁹⁴ Akcija uvijek podrazumijeva moć, tj. mogućnost da osoba može djelovati na više mogućih načina. To implicira da akteri putem svojeg djelovanja mogu, ali i ne moraju utjecati na neki određeni proces ili stanje stvari u društvu. ⁹⁵ Pored toga, djelovanje aktera uvijek uključuje i reflektivni *monitoring* vlastitog ponašanja i ponašanja drugih aktera i samog socijalnog i fizičkog konteksta djelovanja. ⁹⁶

89 Ibid., str. 25.

90 Ona je sredstvo jer omogućava pravila i resurse koji društveno djelovanje koordiniraju i uopće čine mogućim. U isto vrijeme, budući da se producira i transformira u okviru društvenog djelovanja, ona je i sama posljedica društvenog djelovanja.

91 Ibid., str. 26.

92 Ibid., str. 19.

93 Giddens u tom smislu tvrdi da akteri mogu usmjeravati svoje ponašanje u smjeru postojećih pravila, ali i suprotno njima, *ibid.*, str. 21. Prema tomu, čini se da se društveni poređci reproduciraju ili transformiraju upravo zavisno o tome kako akteri u svojem djelovanju i međusobnim interakcijama koriste postojeća pravila i resurse, primjenjuju li ih u „nepromijenjenoj“ formi ili ih modificiraju.

94 Giddens, A., *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, Stanford: Stanford University, 1993., str. 81. Treba naglasiti, kao što ističe N. Fanuko, da Giddens u svojim radovima pojmove *action* i *agency* koristi kao istoznačnice. v. Fanuko, N., *Teorija strukturacije i ideologije: neke nerazjašnjene poteškoće Giddensove teorije*, *Društvena istraživanja*, vol. 13. 1-2/2004., str. 195-217., 213.

95 Giddens, A., *The Constitution of Society...*, *op. cit.*, str. 14.

96 Ibid., str. 5.

U tom kontekstu, posebno se važnim čini razmotriti i pitanje pojavljivanja društvenih proturječja koje mogu utjecati na to kako akteri doživljavaju svijet i konkretne situacije u njemu. Tako proturječja mogu utjecati i na načine na koje akteri usmjeravaju svoje djelovanje. Giddens smatra da je razmatranje uloge koncepta proturječja neophodno u teoriji i analizi društva. Razlikuje dvije vrste proturječja: „egzistencijalne“ i „strukturne“. Prve se odnose na elementarne aspekte ljudske egzistencije koji su povezani s prirodom ili materijalnim svijetom. Druge, strukturne predstavljaju onu vrstu proturječja koja proizlaze iz samih konstitutivnih značajki ljudskih društava. Iz toga proizlazi da međusobno povezani i isprepleteni strukturni principi koji konstituiraju društvo mogu biti i međusobno proturječni.⁹⁷

Naglašava da je u modernim društvima upravo država jedno od glavnih žarišta primarnih strukturnih proturječnosti.⁹⁸ Odnosno, ističe da razvojem institucija države u isto vrijeme dolazi do rasta broja strukturnih i smanjenja broja egzistencijalnih proturječja u društvu.⁹⁹ U tom smislu, država stvara ili barem snažno potiče socijalne odnose koji se značajno protežu u prostoru i vremenu. Odnosno, država putem procesa konsolidacije i centralizacije moći u društvu počinje uvlačiti različite vidove socijalnih aktivnosti pod okrilje svojeg utjecaja. Na taj način stimulira razvoj društvenih veza koje mogu presijecati već postojeće društvene i teritorijalne oblasti.¹⁰⁰ Takvo stanje može izazvati strukturne kontradikcije upravo zbog toga što nove vrijednosti, norme i standardi koje nameće država mogu biti u suprotnosti s onim vrijednostima i normama koje su do tad regulirale pojedine sfere djelovanja ili uobičajene društvene prakse. Shodno tomu, takvo stanje može izazvati i antagonističke odnose između aktera i kolektiviteta koji se zalažu za različita „rješenja“ organizacije društvenog poretka ili nekog njegovog dijela.¹⁰¹

Kako bi pojasnio svoje stajalište o toj vezi prvo određuje prirodu tih fenomena. Pod konfliktom podrazumijeva stvarne borbe između aktera ili društvenih grupa. S druge strane, naglašava da su društvena proturječja po svojim karakteristikama bitno različita od društvenih sukoba. Društvena su proturječja zapravo strukturni koncepti, a društveni sukobi to nisu. Stoga, ta proturječja određuje kao međusobno udaljavanje strukturnih principa systemske organizacije. Ipak, ističe i to da su ti fenomeni, bez obzira što se značajno razlikuju, nerijetko blisko i izravno povezani. Oni se mogu

97 Ibid., str. 193. Giddens definira strukturalne principe kao principe organizacije društvenih totaliteta, kao čimbenike uključene u ukupno institucionalno usklađivanje društva ili tipova društava, *ibid.*, str. 376.

98 Ibid., str.193.-194.

99 Ibid., str. 195. Također smatra da je potrebno naglasiti da u tom procesu, iako se bitno smanjuje njihov broj, egzistencijalne kontradikcije ne nestaju u potpunosti.

100 Ibid., str. 196.

101 Navedeni primjeri naravno ne iscrpljuju sve moguće vrste strukturnih proturječja do kojih može doći u modernim društvima. Ipak, navedeni primjeri su važni jer ukazuju da je pitanje strukturnih proturječja iznimno važno za raspravu o procesima (dez)integracije modernih društava. To je pitanje važno zbog toga što pokazuje koliko su ti fenomeni značajni za razumijevanje geneze različitih vrsta sukoba u modernim društvima. Odnosno, zato jer pokazuje da su u zbilji modernih društava ti fenomeni često vrlo blisko povezani i isprepleteni.

simultano javljati upravo zbog toga što strukturna proturječja ukazuju na postojanje bitnih napuklina u samoj strukturnoj osnovi konstitucije društva. Odnosno, zbog toga što takvi strukturni rascjepi često uključuju i razilaženje u interesima aktera ili kolektiviteta, oni izazvaju sukobe među njima.¹⁰² Dakle, strukturna proturječja su izrazito važna za razumijevanje procesa konstitucije društva jer imaju potencijal da „podgrijavaju“ društvenu atmosferu, što može dovesti do društvenih sukoba i transformacije postojećeg društvenog poretka.¹⁰³

Na ovom se mjestu potrebno vratiti tipovima sociološke analize za koje Giddens smatra da su neophodni za adekvatno razumijevanje procesa reprodukcije i transformacije društvenih poredaka.¹⁰⁴ Institucionalna analiza se fokusira na strukturna svojstva društvenih sustava ili društva u cjelini.¹⁰⁵ Ona je nužna da bi se shvatio ukupni društveno-strukturni kontekst koji uokviruje djelovanje aktera unutar pojedinog društvenog sustava ili društva u cjelini. Ako strukturna svojstva proturječe jedni drugima može doći do stvaranja napuklina koje ugrožavaju praktična i diskurzivna znanja aktera. Tako mogu stvoriti društveni kontekst koji će poticati da akteri teže transformaciji postojećeg društvenog stanja, te da se u tom procesu sukobe s drugim akterima. S druge strane, budući da institucionalna analiza svoje središte usmjerava samo na odnose između tih virtualnih setova pravila i resursa, a ne i na motive i strategije aktera, ona sama po sebi nije u stanju objasniti složene procese konstitucije i transformacije društva. Zbog toga predlaže korištenje analize strategijskog ponašanja u kojem se naglasak stavlja na društvene aktere i načine na koji oni shvaćaju i koriste „dana“ pravila i resurse pri konstituciji odnosa u nekom društvenom kontekstu.¹⁰⁶

Na ovaj se način, uporabom dva po karakteru različita tipa analize, Giddens zapravo vraća osnovnoj logici Lockwoodove distinkcije. Putem tih tipova analize omogućuje da se procesi (dez)integracije društva promatraju i iz perspektive društvenih struktura i iz perspektive društvenih aktera. Na kraju, treba istaknuti da je najvažniji doprinos Giddensovog pristupa taj što je pokazao da ključnu ulogu u procesima društvene integracije imaju upravo akteri. Odnosno, to što je pokazao da „objektivna“ strukturna proturječja sama po sebi ne moraju dovesti do društvenih promjena ako akteri „subjektivno“ ne percipiraju i ne osjećaju da proturječja postoje i da je transformacija društvenog poretka nužna, te na taj način djeluju.

102 Ipak, Giddens ističe da postojanje proturječja samo po sebi ne mora nužno dovesti do sukoba, zbog toga što i u takvim uvjetima može postojati čitav niz drugih društvenih čimbenika koji mogu sprječavati da: akteri postanu svjesni svojih interesa, da uopće budu u stanju djelovati u smjeru kojem žele, ili da jednostavno budu dovoljno motivirani za konfrontiranje s drugim grupama, *ibid.*, str. 198-199.

103 *Ibid.*, str. 199.

104 Treba naglasiti da Giddensu zamjeraju da je na taj način Lockwoodovu distinkciju samo premjestio iz teorije u polje metodologije v. Archer, M., *op. cit.*, str. 679-699.

105 U tom smislu, njome se analizira strukturalne „dijelove“ pojedinih društvenih sustava ili društva u cjelini, te odnose koji oni imaju jedni prema drugima u okviru tih totaliteta. Drugim riječima ova analiza proučava odnose između skupova virtualnih pravila i resursa koji te dijelove sačinjavaju i koji omogućuju njihovu reprodukciju.

106 Giddens, A., *The Constitution of Society...*, *op. cit.*, str. 288-289.

3.4. N. Mouzelis – (dez)integracija kao posljedica odnosa sistemskih kompatibilnosti/proturječnosti i kooperativnosti/sukobljenosti aktera unutar hijerarhija društvenog poretka

U svojim razmatranjima procesa konstitucije, reprodukcije i transformacije društvenih poredaka N. Mouzelis distinkciji sistemska/socijalna integracija također namjenjuje posebno mjesto. Smatra da je ta distinkcija neophodna za analizu navedenih procesa iz više razloga. Prvo, jer jasno ukazuje gdje leži fundamentalna podjela u sociologiji danas.¹⁰⁷ Drugo, jer omogućuje povezivanje suprotstavljenih načina analize društvenih procesa. Treće, jer je iznimno korisna za empirijsku analizu društvenih promjena.¹⁰⁸ U okviru svojeg razmatranja procesa (dez)integracije on kritizira Habermasov i Giddensov način korištenja navedene distinkcije, te se vraća izvornom Lockwoodovom pristupu.¹⁰⁹ Naglašava da je taj pristup logički kongruentniji od ostalih i da je, uz manje dopune, najprimjereniji za analizu transformacije društvenog poretka. Taj pristup u svim slučajevima omogućuje da se društvene cjeline promatraju i kroz perspektivu djelovanja aktera i kroz perspektivu sustava.¹¹⁰ Ipak, djelomično kritizira kriterij prema kojem Lockwood određuje različite vrste sistemskih „dijelova“. Smatra da se ne bi trebali razlikovati s obzirom na pitanje posjedovanja normativnih/“ne-normativnih“ karakteristika, kao što to čini Lockwood.¹¹¹ Točnije rečeno, naglašava da su sve vrste sistemskih „dijelova“

107 Misli na podjelu između pristupa koji u centar sociološke analize smještaju individualne i/ili kolektivne aktere i onih koji u svojim analizama aktere stavljaju na periferno mjesto i društvo promatraju primarno u funkcionalističkim terminima.

108 Smatra da ona omogućuje korisne smjernice o tome koja pitanja postavljati kada se razmatraju i analiziraju pitanja razvoja i promjene specifičnih društvenih cjelina, bilo grupa, organizacija ili društava u cjelini. Mouzelis, N., *Social and System Integration: Some Reflection on a Fundamental Distinction*, *The British Journal of Sociology*, vol. 25. 4/1974., str. 395-409., 395.

109 Mouzelis, N., *Social Integration and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens...*, op. cit., str. 111.

110 Smatra da je to nužno i da je to jedini način da se izbjegne reifikacija i redukcijom u sociologiji. Mouzelis smatra da je jedino na taj način moguće izbjeći to da se makro dimenzija društvenosti povezuje isključivo sa strukturom, a mikro dimenzija isključivo sa djelovanjem. Odnosno, ističe da je jedino na taj način moguće naglasiti i pokazati da se sve institucionalne strukture i društvene interakcije mogu promatrati i na mikro, mezzo i makro razini analize. Mouzelis, N., *Sociološka teorija: Što je pošlo krivo?, Dijagnoza i pomoć*, Zagreb, Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 2000., str. 53.

111 Lockwood naglašava da između funkcionalista i marksista postoji temeljna razlika kako vide sistemske dijelove. Više o tome u 46. fusnoti. Mouzelis se s tim ne slaže jer smatra da institucionalizirane norme reguliraju tehnološke i proizvodne procese isto kao što reguliraju religijske i političke procese. Odnosno, smatra da su svi socijalni procesi normativno regulirani. Stoga naglašava da i funkcionalisti i konfliktni teoretičari, kada govore o sistemskim kontradikcijama, raspravljaju o institucionalnim strukturama i stupnju njihove međusobne (ne)kongruencije. Razlika među njima nije „ontološka“ već samo konceptualno-metodološka. Odnosno, ističe da razlika među njima leži u činjenici što jedni procese (dez) integracije društva analiziraju i objašnjavaju „*mapirajući*“ društvenu zbilju s obzirom na društvene aktere i njihov odnos spram institucija i institucionaliziranih pravila, a drugi s

društva uvijek normativno regulirane, odnosno uokvirene institucionaliziranim kompleksom normi/uloga.¹¹² To vrijedi bez obzira promatraju li se institucionalni kompleksi (cjeline) kao što su obitelj, pravo, religija, znanost, tehnologija ili privatno vlasništvo.

Predlaže da se sistemske neusklađenosti uvijek promatraju i analiziraju kao neusklađenosti između različitih vrsti *logika* pojedinih institucionaliziranih kompleksa normi/uloga.¹¹³ Tako se mogu izbjeći ozbiljne poteškoće do kojih dolazi pri korištenju esencijalističke materijalističko-nematerijalističke distinkcije u analizi sistemskih neusklađenosti društvenih cjelina. Stoga, predlaže da se značenje izvorne Lockwoodove distinkcije djelomično izmjeni. Predlaže da socijalna integracija zadrži svoje originalno značenje i da se razumije putem razmatranja kooperativnosti/ nekooperativnosti odnosa između aktera, ali i to da se sistemska integracija analizira putem razmatranja usklađenosti/neusklađenosti između „dijelova“ sustava, koji se uvijek promatraju kao institucionalizirani kompleksi normi i uloga različite trajnosti/prilagodljivosti. Putem ove modifikacije svi društveni fenomeni se mogu analizirati iz dvije različite perspektive pritom ne zanemarujući pitanje normi ni u jednoj od njih. Shodno tomu, bez obzira na to promatra li se neki društveni fenomen iz perspektive socijalne ili iz perspektive sistemske integracije, fokus istraživanja uvijek mora biti usmjeren na društvene procese čiji su aspekti uvijek više ili manje normativno regulirani. Ono što razlikuje te perspektive je to kako se ti procesi promatraju, odnosno analiziraju. Primjerice, iako se u kontekstu analize socijalne integracije društveni procesi promatraju iz perspektive konkretnih aktera njihovih interesa, strategija i odluka, to nikako ne znači da se iz analize smije izostaviti razmatranje normativnih okvira i institucionalnih aranžmana koji uokviruju te procese.¹¹⁴ Konkretnije rečeno, to samo znači da se u okviru tog pristupa akteri stavljaju u središte, a institucije i njihovi normativni okviri na periferiju analize društvenih procesa.¹¹⁵ Nasuprot tomu, iz perspektive sistemske integracije, društveni se procesi, kao i normativni okviri koji ih uokviruju, više ne promatraju iz perspektive aktera, već „izvana“ iz perspektive sustava koji se tretiraju kao funkcionalne cjeline.¹¹⁶ Mouzelisovim riječima, u ovoj perspektivi: „/s/ocijalni procesi su grupirani zajedno s obzirom na sistemske probleme društva“.¹¹⁷

obzirom na institucionalizirane setove pravila i njihovu ulogu u ostvarivanju funkcionalnih zahtjeva održanja ili preživljavanja sustava. Mouzelis, N., *Social and System Integration: Some Reflection...*, op. cit., str. 400-401.

112 Mouzelis, N., *Social Integration and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens...*, op. cit., str. 112.

113 Ibid. 113.

114 Mouzelis, N., *Social and System Integration: Some Reflection...*, op. cit., str. 397-398.

115 U tom smislu, norme nisu promatrane iz perspektive društvenih institucija i sistemskih proturječnosti, već s obzirom na to kako se odnose spram ciljeva i strategija glavnih aktera i društvenih igara koje oni igraju u okviru pojedinih društvenih procesa.

116 Oni se ovdje promatraju s obzirom na to koliko pozitivno ili koliko negativno utječu na rješavanje sistemskih problema društva, te u kojoj mjeri proturječe jedni drugima.

117 Ibid., str. 398.

Iako je u konkretnoj stvarnosti nemoguće razdvojiti socijalno-integracijske od sistemsko-integracijskih aspekata društvenih angažmana, njihovo je analitičko razlikovanje nužno jer se te dimenzije ne mijenjaju uvijek jednako. Primjerice, sve veće sistemske proturječnosti mogu dovesti do društvenih sukoba, ali i ne moraju.¹¹⁸ Dakle, zbog toga što sistemske proturječnosti ne vode automatski do transformacije društvenog poretka za razumijevanje navedene veze neophodno je analizirati kako različiti akteri doživljavaju te proturječnosti i kako se s njima nose.¹¹⁹ Tek kada se uspije razumjeti kako akteri shvaćaju postojeće odnose unutar društvenog poretka može se pretpostaviti hoće li oni svojim djelovanjem poticati njegovu konzervaciju ili promjenu, te hoće li će biti skloniji kooperaciji ili sukobu s akterima drugačijih identiteta i interesa.

Svjestan složenosti i višedimenzionalnosti problematike (dez)integracije društva Mouzelis pokušava izgraditi svoj teorijsko-konceptualni okvir za analizu društvene promjene i društvenog sukoba. Kako bi u svojem pristupu izbjegao reifikaciju i redukcionizam oslanja se na dvije glavne teorijske pretpostavke. Prvo, naglašava da se pitanje mikro-makro odnosa u sociologiji jedino valjano može razriješiti ako se odustane od toga da se makro dimenzija povezuje s institucijama, a mikro s djelovanjem.¹²⁰ Drugo, ističe da se problem mikro-makro veza može razumjeti jedino ako se u analizi ozbiljno razmatra hijerarhijska i poput „luka slojevita“ priroda svih složenih, diferenciranih društvenih cjelina. Stoga se, sve hijerarhizirane društvene cjeline uvijek moraju uravnoteženo promatrati i iz sistemske i iz socijalne perspektive.¹²¹

U sociološkoj je analizi nužno razlikovati figuracijske i institucionalne društvene cjeline (strukture). Prve se trebaju odnositi na figuracije koje proizlaze iz odnosa akter-akter, a druge na veze koje proizlaze iz odnosa institucija-institucija (ili uloga-uloga). Zbog toga se i (dez)integracija društvenih cjelina može i mora promatrati dvostruko. Iz sistemske perspektive društvene cjeline se trebaju promatrati kao skupovi hijerarhijski organiziranih uloga ili položaja koji mogu biti više ili manje međusobno sukladni.¹²² Iz socijalne perspektive kao mreže hijerarhijski povezanih aktera uključenih u složene društvene igre konfliktnog ili kooperativnog karaktera.¹²³ Kako bi postigao adekvatan balans između prije navedenih perspektiva Mouzelis povezuje elemente konceptualnih

118 Mouzelis, N., *Sociologijska teorija: Što je pošlo krivo? Dijagnoza i pomoć*, Zagreb, Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, 2000., str. 122.

119 Mouzelis, N., *Social Integration and System Integration*: Lockwood, Habermas, Giddens..., op. cit., str. 113.

120 Smatra da se u procesu sociološkog istraživanja konstituirano mora naglašavati da se i institucionalne strukture i društvene interakcije mogu promatrati i na makro i na mezzo i na mikro razini analize.

121 Mouzelis, N., *Sociologijska teorija: Što je pošlo...*, op. cit., str. 53-54.

122 Ti se skupovi uvijek mogu promatrati kao *virtualni* poredci, u smislu da se institucionalizirana pravila i norme koje sadržavaju opredmećuju tek onda kada se akteri na njih oslone tijekom međusobnog odnošenja i igranja igara.

123 *Ibid.*, str. 53-54.

oruđa parsonsovskog funkcionalizma i marksističke sociologije.¹²⁴ Smatra da logika Parsonsove AGIL sheme sprječava da se kolektivni akteri promatraju kao relativno autonomni agenati reprodukcije/transformacije društvenih sustava, te da zbog toga ta shema nije sposobna dovesti u vezu aspekte systemske i socijalne integracije.¹²⁵ Da bi se to postiglo sve je skupove institucionaliziranih normi/procesa potrebno diferencirati i promatrati s obzirom na njihovu tehnologijsku, prisvajajuću i ideologijsku dimenziju.¹²⁶ Tako se unutar svakog podsustava (adaptacije, postizanja ciljeva, integracije i latencije) može identificirati koje norme/uloge imaju pretežno tehnologijski, prisvajajući ili ideologijski karakter. Te što je još važnije, mogu se izgraditi mostovi između institucija i agenata, između institucionalnih i figuracijskih cjelina. Mouzelisovim riječima: „/Diferenciranje institucionalnih poredaka prema njihovim tehnologijskim, prisvajajućim ili ideologijskim dimenzijama pomaže nam promatrati društvo u konstruktivističkim kategorijama. Dozvoljava nam vidjeti norme/uloge ne samo kao sredstva socijalne regulacije aktera, već i kao sredstva pomoću kojih akteri konstituiraju, reproduciraju i transformiraju društvene poretke“.¹²⁷

Na ovaj se način omogućuje teorijski koherentna osnova za konceptualizaciju i razumijevanje napetosti između onih aktera koji imaju pristup kontroli tehnologija i onih koji nemaju. Mogu se postavljati pitanja o povezanosti između strukturnih rascjepa, društvenih ideologija, grupne svijesti i potencijalnih ili stvarnih konflikata između pojedinačnih i/ili grupnih aktera. Procesi (dez)integracije društva mogu se razumjeti i objašnjavati i putem analize systemskih neusklađenosti i strukturnih rascjepa, ali i putem analize suprotstavljenosti odnosa između aktera koji zauzimaju različite položaje i imaju različite interese ili identitete. Iz navedenog proizlazi i najvažniji Mouzelisov doprinos analizi procesa (dez)integracije društva. On pokazuje da su institucionalna svojstva društvenih sustava na dvostruk način snažno isprepletena s djelovanjem društvenih aktera. Na jednoj strani, predstavljaju

124 Ibid., str. 127. Smatra da provizorna sinteza navedenih pristupa koju predlaže uspijeva sačuvati teorijsku profinjenost i široku primjenjivost Parsonsove AGIL – sheme i svojstvo marksističke paradigme da poveže institucionalne strukture i njihove neusklađenosti s agentima i njihovim borbama. Također ističe da u svojem pokušaju nije želio opširno rekonstruirati Parsonsovu teoriju prema konfliktnim/voluntarističkim principima. Umjesto toga je želio, na ograničen način, pokazati tip transformacije kojoj bi trebalo podvrgnuti AGIL shemu kako bi se ona mogla teorijski koherentno povezati s akterima i grupama kao proizvođačima, ali i kao proizvodima društvenog svijeta, *ibid.*, str. 150.

125 Ibid., str. 135.

126 Tehnologijska dimenzija se odnosi na sredstva (alate, znanja) s pomoću kojih ljudska bića više ili manje namjerno konstruiraju, reproduciraju i transformiraju svoju društvenu egzistenciju. Prisvajajuća dimenzija se odnosi na obrasce kojima se tehnologije (sredstva) konstrukcije društvene egzistencije prisvajaju/kontroliraju, a ideologijska na načine kojima se opravdava postojeće aranžmane prisvajanja tih sredstava, *ibid.*, str. 141-142.

127 Budući da tehnologije predstavljaju „alate“ za proizvodnju društveno poželjnih resursa, koncept prisvajanja uvijek otvara pitanja tko kontrolira tehnologije i resurse koje one proizvode, a koncept ideologije uvodi pitanje o tome kako se nejednakosti, do kojih je došlo zbog nejednakog prisvajanja/kontrole tehnologija, prikazuju kao legitimne, *ibid.*, str. 142-143.

ograničenja na koja akteri moraju računati pri usmjeravanju i organizaciji vlastitih djelovanja i reprodukciji/transformaciji socijalnih sustava. Na drugoj, predstavljaju i tehnologije putem kojih akteri mogu konstruirati i kontrolirati procese reprodukcije ili transformacije društvenog poretka. Mouzelisov pristup naglašava da su strukturne pretpostavke koje svojim djelovanjem stvaraju jedni akteri (makro) u isto vrijeme i ograničenja na koja u svojem djelovanju moraju računati drugi, na društvenoj ljestvici niže pozicionirani akteri (mezzo, mikro). Dakle, svi akteri nemaju jednak utjecaj pri simboličkoj i materijalnoj konstrukciji društvenih poredaka. Odnosno, strukturna svojstva društvenog sustava mogu biti neizbježna ograničenja za jedne aktere, ali u isto vrijeme resursi i tehnologije za kreativno djelovanje drugih aktera. „Drugim riječima, budući da su svi akteri i proizvođači i proizvođači društvenog svijeta, makro akteri (ekonomski, politički, društveni, kulturni) mnogo su više proizvođači nego što su proizvođači“.¹²⁸ Shodno tomu, za adekvatno razumijevanje procesa (de)integracije društva nužno je analizirati djelovanje i strategije svih aktera, ali je neophodno imati u vidu da u tom procesu ipak naj snažniji utjecaj imaju upravo makro akteri. Zbog toga se pri analizi procesa (de)integracije društva na njihovo djelovanje i strategije valja posebno fokusirati. Na kraju je potrebno naglasiti da je Mouzelisov pristup iznimno važan i zbog toga što dopušta da se procesi konstrukcije/transformacije društvenih cjelina (i institucionalnih i figuracijskih) uvijek promatraju i iz perspektive aktera (socijalna integracija) i iz perspektive institucija (sistemska integracija), a da se pritom ne zanemari hijerarhijska dimenzija ni društvenih struktura ni društvenih igara.¹²⁹

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kao što je pokazala prethodna rasprava pitanje integracije društva usko je povezano uz nastanak i razvoj sociološke teorije. Iako većina klasika sociologije nije eksplicitno definirala pojam integracije, neki od njih su dali važne doprinose u razumijevanju tog fenomena. Ukazali su da se može analizirati iz perspektive različitih aspekata društvenosti. Prvo, iz perspektive (ne)usklađenosti različitih društvenih podsustava, institucija, normi, odnosno utjecaja koje takva stanja imaju na dinamiku društvenog života. Drugo, iz perspektive obilježja prevladavajućih formi društvenog života, odnosno njihovog utjecaja na dinamiku društvenih odnosa. Treće, iz perspektive aktera, njihovih značenja, vrijednosti, identiteta ili interesa koji određuju kako će se oni odnositi prema drugim akterima, institucijama ili poretku u cjelini. Uz navedeno, klasici su pokazali da se taj proces može analizirati iz perspektive odnosa između strukturnih pritisaka društvenog poretka i reakcija

¹²⁸ Ibid., str. 218.

¹²⁹ Ipak, treba naglasiti da su i Mouzelisovom dobro razrađenom teorijsko-konceptualnom okviru upućene određene primjedbe v. Domingues, M. J., *Social Integration, System Integration and Collective Subjectivity.*, *Sociology*, vol. 34. 2, 2000, str. 225–241. i Perkmann, M., *Social Integration and System Integration...* op. cit., str. 491-507., pa i ozbiljne kritike v. Healy, K., *Conceptualising...*, op. cit., str. 509-522.

koje na te pritiske imaju društveni akteri. Tako je pokazano da se u okviru procesa integracije uvijek simultano isprepliću aspekti objektivne i subjektivne društvene zbilje. Odnosno, da karakter i dinamika tog procesa ovise i o pritiscima proizašlim iz strukturnih okvira društvenosti i o karakteristikama aktera, njihovim interesima i identitetima, koji utječu na to kako oni doživljavaju društvenu zbilju i usmjeravaju svoje djelovanje. To je istaknulo da dinamiku (dez)integracije društva generira opći kontekst društvenog života kojeg oblikuju i pritisci postojećih struktura, ali i posljedice djelovanja aktera.

S druge strane, disparatnost razumijevanja temelja društvenosti u okviru klasične sociologije rezultiralo je nastankom redukcionističkih objašnjenja procesa (dez)integracije u okviru suvremenih socioloških pristupa. Neki su se pristupi u analizi i eksplikaciji tog procesa usmjerili prvenstveno na strukturna obilježja društvenosti, a neki prvenstveno na karakteristike društvenih odnosa i posljedice društvenog djelovanja. To je u okviru sociološke teorije izoštrilo podjelu između onih koji proces (dez)integracije analiziraju iz strukturalističke i onih koji ga analiziraju iz relacionističke perspektive. Niti jedan od tih pristupa nije omogućio da se problematika (dez)integracije društva adekvatno konceptualizira, uzimajući u obzir sve relevantne dimenzije društvenosti koje konstituiraju taj proces. Kako bi razriješio tu heuristički neplodnu situaciju D. Lockwood je predložio da se pri konceptualizaciji tog procesa uvijek razlikuje njegova sistemska i socijalna dimenzija. Pokazao je da je na metateorijskoj razini razlikovanje ta dva mehanizma integracije neophodno za cjelovitu analizu uspostavljanja društvenog poretka, odnosno nastanka sukoba u društvu. To je neophodno jer navodi istraživače da društvene procese razumiju i objašnjavaju analizom međudnosa između pritisaka društvenih struktura i posljedica društvenog djelovanja. Zbog svoje inovativnosti Lockwoodova je distinkcija postala neizostavna referentna točka kasnijih socioloških rasprava o integraciji, te posebno koristan alat za empirijsko istraživanje procesa socijalne transformacije.

Daljnja uporaba navedene distinkcije pokazala je da je u analitičkom smislu, za adekvatno razumijevanje i objašnjenje procesa (dez)integracije društva, doista neophodno razlikovati njegovu sistemsku i socijalnu dimenziju, te sve aspekte društvenosti vezane uz njih. Pokazano je da je dinamika procesa (dez)integracije oblikovana situacijskim kontekstom u kojem se isprepliću normativni okviri društvenosti i funkcioniranje društvenog sustava te načini na koje različiti akteri doživljavaju društvenu zbilju, pojedina institucionalna rješenja i/ili društveni poredak u cjelini. Korištenjem tih pojmova neposredno se može uočiti ispreplitanje „objektivnih“ i „subjektivnih“ aspekata društvenosti, odnosno može se uočiti da su strukturni elementi društvenog poretka istovremeno i konstitutivni elementi društvenosti, i posljedica društvenog djelovanja. Strukturni pritisci koji postoje u društvu, bilo oni „izvanjski“ koji proizlaze izravno iz funkcioniranja društvenih institucija, bilo oni „unutarnji“ koji proizlaze iz internalizacijom usvojenih sustava uvjerenja i vrijednosti, predstavljaju i ograničenja i resurse s kojima se akteri svakodnevno susreću u svojem djelovanju, bez obzira jesu li toga svjesni ili ne.

Shodno tomu, sistemsko-socijalna distinkcija upozorava da proces (dez)integracije društva uvijek podrazumijeva postojanje određenog broja institucionalno-strukturnih rješenja te određenog broja aktera i kolektiviteta koji se nalaze u međusobnom odnosu. Budući da su svi društveni sustavi hijerarhijski po svojoj prirodi, svi društveni akteri i kolektiviteti nisu podjednako „pogođeni“ utjecajima različitih sistemskih rješenja. Primjerice, pojedina sistemski rješenja koje stvaraju jedni akteri mogu predstavljati ograničenja s kojima se svakodnevno suočavaju drugi akteri u društvu. Ako potonji počnu percipirati da ta rješenja ugrožavaju njihove interese ili identitete, mogu početi osporavati njihovu „opravdanost“ te tražiti uvođenje drugačijih sistemskih rješenja. U konačnici takav zahtjev može dovesti do osporavanja legitimiteta postojećeg društveno-političkog poretka ili nekog njegovog institucionalnog rješenja, te posljedično do konflikta s akterima koji taj poredak i/ili takva rješenja dominantno oblikuju, zastupaju ili podržavaju. Drugačijim riječima, neka skupina aktera može početi težiti „alternativnim“ institucionalnim rješenjima, što može voditi transformaciji ili čak dezintegraciji postojećeg društveno-političkog poretka, tj. sistemskoj dezintegraciji. Skupina aktera koja se protivi nekim institucionalnim rješenjima može doći u sukob s onom skupinom aktera koji se za ta rješenja zalaze ili ih prvima žele nametnuti, što može izazvati socijalnu dezintegraciju neke zajednice ili društva.

Treba zaključiti da je uporaba sistemsko-socijalne distinkcije neophodna za adekvatnu konceptualizaciju procesa (dez)integracije društva jer ukazuje da sustavi institucija nisu antropomorfni entiteti čije neusklađenosti automatski i nužno vode do društvenih promjena i sukoba. Ona ukazuje da „objektivne“ strukturne proturječnosti same po sebi ne moraju dovesti do društvenih promjena i sukoba ako akteri „subjektivno“ ne percipiraju i osjećaju da takva proturječja postoje i ugrožavaju njihove interese ili identitete. Uz to ona ukazuje da se dinamika društvenog života konstituira putem međudnosa između hijerarhijski organiziranih sustava više ili manje (ne)kompatibilnih uloga/normi i hijerarhijski povezanih mreža aktera uključenih u složene društvene igre više ili manje kooperativnog ili konfliktnog karaktera. To omogućuje da se pri analizi i eksplikaciji uzroka društvenih promjena i sukoba na teorijski koherentan način postave pitanja o povezanosti između strukturnih rascjepa, društvenih ideologija, grupe svijesti i potencijalnih ili stvarnih konflikta između aktera. Na kraju, treba naglasiti da upotreba potonje distinkcije omogućava i to da se uvidi gdje leže najznačajniji rascjepi u okviru suvremene sociologije, te da se postave konkretna pitanja koja mogu pomoći u njihovom prevladavanju.

Summary

THE CONTRIBUTIONS OF SOCIOLOGICAL THEORY TO THE CONCEPTUALIZATION OF (DIS)INTEGRATION OF SOCIETY

The contribution of sociological theory in understanding and conceptualizing the issue of (dis)integration of society is the thematic framework of this discussion. This paper is divided in two parts. The first part considers contributions of classical sociology in clarifying the process of (dis)integration of society. It emphasizes that Durkheim, Simmel and Weber have pointed out, within their theories, different dimensions of sociability necessary for understanding the process of (dis)integration, and that disparity of theoretical approaches of Classical authors has brought to the reductionist understanding of (dis)integration process in contemporary sociological approaches. The second part deals with the effort of the contemporary authors to overcome the reductionism mentioned above. It discusses the role that D. Lockwood's distinction on the systematic and social (dis)integration had in that attempt, and the ways in which A. Giddens, J. Habermas and N. Mouzelis used that distinction in order to create more appropriate theoretical-conceptual frameworks for sociological understanding and explication of the process of constitution, integration, transformation and disintegration of social life. The conclusion is that analytical distinction of the system and social integration is necessary for adequate explication of the mentioned processes. Such analytical distinction points out that these processes are simultaneously shaped by the pressure which arises from the state of normative and institutional structure of the social order and the reaction which users and collectives of different interest and identity have on that state.

Key words: *social order, social structure, social action, system integration, social integration.*

Zusammenfassung

BEITRÄGE DER SOZIOLOGISCHEN THEORIE ZUR KONZEPTUALISIERUNG VON GESELLSCHAFTS(DES) INTEGRATION

Die Arbeit wird in zwei Teile aufgeteilt und zeigt die Problematik des Beitrags von soziologischer Theorie zur Interpretierung und Konzeptualisierung der Problematik von Gesellschafts(des)integration auf. Sie stellt fest, dass die Klassiker auf verschiedene Dimensionen der für die Interpretierung dieses Prozesses notwendigen Gesellschaftlichkeit hinweisen, und, dass Disparität ihrer Ansätze zu reduktionistischen Erklärungen von (Des)Integration geführt hat. Der

zweite Teile diskutiert über die Bestrebungen von modernen Autoren, das genannte Problem zu überwinden. Es wird auf die Bedeutsamkeit des D. Lockwoods Distinktion zwischen systemischer und sozialer Integration hingewiesen. Ebenfalls werden die Methoden analysiert, mit welchen A. Giddens, J. Habermas und N. Mouzelis diese Distinktion ausgenutzt haben, um angemessenen konzeptuellen Rahmen für Forschung und Explikation der Prozesse von Konstitution, Integration, Transformation und Desintegration des gesellschaftlichen Lebens zu bilden. Man kommt zum Schluss, dass die analytische Verwendung genannter Distinktion unumgänglich ist, weil sie darauf hinweist, dass sowohl die aus diesem Zustand der sozialen Strukturen hervorgegangenen Drücken als auch die von Seiten der Akteure mit unterschiedlichen Interessen und Identitäten kommenden Reaktionen auf solche Zustände der Dynamik von Gesellschafts(des)integration ihre Form geben.

Schlüsselwörter: (Des)integration, Struktur, Wirkung.

Riassunto

L'APPORTO DELLA TEORIA SOCIOLOGICA ALLA CONCETTUALIZZAZIONE DELLA (DIS)INTEGRAZIONE DELLA SOCIETÀ

Il contributo è suddiviso in due parti e tratta dell'apporto della teoria sociologica nell'intendimento e nella concettualizzazione della questione della (dis)integrazione della società. La prima parte valuta gli apporti dei classici della sociologia nel palesamento del processo di (dis)integrazione della società. Si constata che i classici hanno evidenziato le diversità dei substrati della società indispensabili per la comprensione di tale processo, come anche il fatto che i loro più disparati approcci hanno condotto a spiegazioni riduttivistiche della (dis)integrazione medesima. Nella seconda parte si dibatte circa gli sforzi compiuti dagli autori contemporanei ai fini di un superamento del menzionato problema. Si pone in rilievo il significato della distinzione operata da D. Lockwoodov tra l'integrazione sistematica e quella sociale ai fini di tale tentativo. Viene esaminato altresì come A. Giddens, J. Habermas e N. Mouzelis abbiano utilizzato detta distinzione per creare delle cornici concettuali più consone a ricercare ed a esplicare il processo di costituzione, integrazione, trasformazione e disintegrazione della vita sociale. Si perviene alla conclusione che l'utilizzo analitico della menzionata distinzione è indispensabile, poiché evidenzia come la dinamica della (dis)integrazione venga al contempo forgiata dalle pressioni derivanti dallo stato della struttura sociale e dalle reazioni che a tali condizioni hanno i portatori di diversi interessi ed identità.

Parole chiave: (dis)integrazione, struttura, funzionamento.